

Verzameld werk - Nalatenschap

We'll meet again some sunny day

Rudy Cornets de Groot

Hoofdstuk 1

[p. 1]

Van mijn jongste jaren weet ik niet veel. Moeder vertelde me niet zonder trots, dat mijn vader, die een half jaar voor mijn geboorte omkwam bij een ongeluk op de tijgerjacht, een Hollander was. En dat wil ik graag geloven. Mijn huid is melkblank en van jongsaf aan ging ik zoveel mogelijk de zon uit de weg om niet bruiner te lijken dan ik ben. Moeder was eigenlijk eerder een vriendin voor mij dan een moeder. Ik denk, omdat we zo weinig in leeftijd verschillen: vijftien jaar. Ik noemde haar later, heel ouderwets, moesje of moes. 'Moeder' schept zo'n afstand, en mamma voor iemand die misschien nog zelf een kind was... Wat mijn vader nog meer deed dan op tijgers en jonge vrouwen jagen, heeft ze me nooit verteld. 'Hij was rijk',- meer kreeg ik niet te horen. 'Rijk en lief'. Ze was ervan overtuigd, dat hij me geëcht zou hebben, als hij niet zo treurig om het leven gekomen was door eigen hand. 'Zou 't?, dacht ik later vaak: een veertiger die zich alles veroorloven kon? Ze bezat een foto van hem en de in goud gevatte tand van een tijger, door hem gedood. Was hij misschien een held?

Ik groeide in de kampong op. Ons pas gebouwde huisje, vier wanden van gevlochten bamboe, een rieten dak en een deur, die licht toe liet, stond aan de rand van de kampong, niet ver van de rivier, waarin we ons baadden en waar we de was deden. Het bouwseltje, terzijde van een paar sawo- en pisangbomen, bood ruimte aan ons en aan wat huisraad - potten, pannen, een houtskoolcomfoortje, een bord, een kop en schotel en een paar bekers van grijs emaille. Een brede baléh-baléh, een soort van slaapbank, bedekt met de rieten matjes waar we op lagen, was het enige meubel dat we bezaten. Soms schoof moes me midden in de nacht een beetje opzij voor een vriendje dat bleef slapen. Dan ging het petroleumlampje uit en hoorde ik ze elkaar liefkozen, fluisterend, lachend en stoeiend, tot ze uitgeput waren. Buiten gingen de krekels onophoudelijk te keer, soms wakte een nachtvogel op van het dak. Maar hier, in het stikgedonker, zag je alleen het puntje branden van de wierook, die de muggen verjagen noest. Het kroop in rondjes voort, zoekend naar het middelpunt, dat zijn einde betekende.

'Wat doen jullie dan?' vroeg ik eens.

'Een spelletje', antwoordde ze. 'Een, spelletje, dat jij ook heel leuk zult vinden, als je groot genoeg bent'. Ze keek me aan met haar grote, gitzwarte ogen en lachte. 'Kom hier', zei ze. Ze zette me voor zich tussen haar knieën op de grond, ontbond mijn haar, kamde dit en keek het op luizen na. Met een beetje klapperolie wreef ze er glans in. Ik heb lang, blauwzwart haar, dat ik oprol in een wrong, en vastzet met een sierspeld, zoals de inlandse vrouwen doen.

'Straks gaan we naar de winkel, en dan mag jij iets moois uitzoeken,' zei ze. 'Joesmin heeft me een hele hoop geld gegeven, omdat ik zo lief ben'. Haar woorden wonden me op, en het vooruitzicht iets moois te zullen bezitten, wat dan ook, gaf me een overweldigend gevoel van groot zijn, alsof ook ik door lief te zijn, begunstigd werd. Ik was nog maar vijf jaar toen, maar dit weet ik me heel goed te herinneren, omdat het een kant van mijn karakter bloot legde, die me verraste, en die me ook welkom was, en die, zeg ik erbij, werkelijk niets met hebzucht te maken had, maar eerder, hoe tegenstrijdig dat ook klinkt, met vrijgevigheid. Ik danste van plezier en kon bijna niet wachten tot we klaar waren met ons ontbijt van rijst met een visje. Ik liep dan ook niet naar die winkel, ik zweefde. 't Was of ik gedragen werd, de hele, lange weg langs het lome alang-alang-gras, in de hete zon, langs de goot met het snelle, muzikale water op het ritme van verre

rijststampers, die beurtelings in het houten blok hun dagelijks werk deden. In de verte zag ik het winkeltje al, en hoe de zon weerspiegeld werd in de voorwerpen van glas, koper en chroom, die de sinkèh op zijn stoep had uitgestald. Moes toonde me allerlei snuisterijen: ringetjes, armbanden, een kralen snoer, kammetjes, uit het schild van een zeeschildpad gesneden, een speldje met een steen.

[p. 2]

Ik wilde ze niet hebben. Daar, in een donker hoekje van de winkel stond een angkloeng-stelletje, een paar muziekinstrumenten, elk uit een tweetal bamboehulzen bestaande, die bewegelijk in een houten raampje waren gevat, en die door een heen en weer schudden heel welluidende klanken voortbrachten. Dat stelletje wilde ik hebben, voor elke hand een. En ik kreeg het.

Naar huis wilde ik gedragen worden. 'Je bent niet wijs,' zei moes, 'je bent veel te zwaar'. Maar toch sloeg ze de selendang om me heen en droeg me op haar heup. En daar leefde ik me uit in de wonderlijke klanken van mijn angkloeng, tot ze er dol van werd en me dit verbood.

Het was mijn enige speeltje. De hele dag oefende ik erop, tot ik de juiste grepen in de hand had. Het is geen moeilijk instrument, moet ik zeggen, werkelijk, een kind van vier kan er al heel gauw een paar primitieve patronen op spelen; tot meer is het ding ook niet in staat. Maar toen ik het de baas was, werd het onmiddellijk meer: een nieuw orgaan voor de vertolking van vrolijke, bedeesde of droeve verlangens.

sol la sol mi si la sol
sol la sol mi si la sol
si la si mi si la si
si la si mi sol la sol

speelde ik, en dan begon ik weer helemaal opnieuw, omdat het slot zo mooi aansloot op het begin: een slang, bijtend in zijn staart. Ik verzong er ook rijmpjes bij, die ik dan zong. Wel dertig, misschien meer.

Ik was niet altijd alleen. Ik had met Salamah, een meisje van mijn leeftijd vriendschap gesloten. Ze had heel aardige ouders en twee jongere broertjes, die naakt rondliepen in de kampong, wat voor kinderen die geen kleren hebben trouwens heel logisch is. Salamah was anders dan ik: sterker, groter, bruin. Snibbig, maar niet tegen mij, koel, maar niet tegen mij: een hartsvriendin, en alleen voor mij. Ik hield veel van Salamah, en ik leerde haar de kunst om op de angkloeng te spelen. Zelf bezat ze een bamboefluit, met heel wat meer mogelijkheden dan mijn instrument bood. Ik zou heel graag zo'n fluit willen hebben, om er de mooiste muziek op te maken en te verzinnen. Moes maakte er wel eens een voor mij uit de holle steel van een papajablade; met een mesje sneed ze er de gaatjes in. 'Probeer het eerst hier maar eens op', zei ze. Dat lukte meestal niet. Op de fluit van Salamah ging het veel beter.

't Is natuurlijk al zo lang voorbij, de tijd waarvan ik nu vertel. Maar als ik me mijn vriendinnetje van toen voor de geest haal, herinner ik me in de eerste plaats haar ogen, met een lichtje erin als ze het voorhoofd fronste, of als ze een belager terug wees. Ze had bepaald geen lief, wel een mooi gezicht, met de uitdrukking van iemand die niet bereid is alles van een ander te dulden. Je zou zeggen dat ze geestig was, dat ze van leedvermaak genoot, dat ze daarom weinig vrienden had, en daar beslist niet onder leed. Ook zij droeg het haar in een wrong, maar de kortere, losse haartjes op haar voorhoofd kamde ze naar voren. Zo leek dat schuil te gaan achter een doorschijnend gordijntje. Zij bezat, net als ik een jurk één de hare van kleurig bedrukt katoen, de mijne wit. Elke dag togen we naar de rivier om ze daar te wassen, soms met zeep, die we er dan weer uitspoelden, het goed wrijvend op de steen. Vaak was moes er ook, onder de pantjoeran, een holle bamboestam, die het overvloedige water van de sawah's boven ons verzamelde en neerstortte in de rivier. Moes was een vrolijke vrouw en werd misschien mooi gevonden. Mannen keken altijd naar haar. De kebaja's die ze droeg waren vaak genoeg doorschijnend, zodat je haar ondergoed kon zien, en de schouderbandjes ervan. In ieder

geval vond ik haar mooi, die zwarte ogen, haar neusje, haar mond, de witte tanden: alles even mooi en gaaf.

[p. 3]

Haar eenvoud riep de naijver van de vrouwen op. Dat moes zich als weeskind in de armen van een belanda had gestort, maten ze breed uit, en vooral ook dat ze toen, en bij voorbaat voor mij mee, het geloof van haar weldoener omhelsde. Wat had dat voor zin? Bewezen de nachtelijke bezoeken van haar vriendjes niet dat een handvol geld meer voor haar betekende dan het hiernamaals? Gewoonlijk denken mannen over een vrouw niet anders dan hun vrouw over haar denkt. Maar ze zijn onschuldiger in hun geloof. Vrouwen zien tenslotte bij zo'n verschijning een wereld instorten, en mannen een rusteloos leven dat wenkt, een roes.

Abdoel, het kamponghoofd, sprak met mijn moeder lang en ernstig. Zijn oordeel legde hem woorden van sympathie in de mond, al had hij misschien onder de druk van de babbels anders moeten doen. Gekund had hij dat zeker, deze wat strenge man met zijn hanglip en die bril op zijn knobbelseus. Zij stelde hem gerust. 'De mensen menen het goed', zei ze, 'ze weten hoe je leven moet. Maar ze weten niet hoe je mijn leven leeft. Laten we ons niet druk maken om praatjes'.

Dat vond Salamah ook. Ze bleef met me omgaan, en van jongens en meisjes met wie we speelden, ondervond ik nooit enige last. De rust keerde weer, al ging al gauw het verhaal dat moes nu ook het kamponghoofd om haar vinger had weten te winden, toen hij haar werk bezorgde op zijn sawah. Daar was ze blij mee. 'Als ik een dag werk, heb ik een dag te eten', zei ze. 'Arm of rijk maakt voor mij niets meer uit.'

In die dagen kreeg ik Joesmin ook te zien. Ik kende van hem alleen zijn stem, op fluistersterkte, maar op een dag had hij koorts en kon eenvoudig niet weg. Hij was groot als een koelie en sterk als een buffel, zoals je aan dat halfnaakte lijf, die wilde, ongekamde haren, die zware, dikke lippen onder een snorretje van belachelijk dunne haartjes goed kon zien. De koorts maakte hem machteloos. Daar lag hij nou, de ogen gesloten, een arm loom hangend over de rand van de bank. Moes maakte thee voor hem en pap van rijst en stuurde me naar de rivier met een emmer om wat water te scheppen. Ze waste hem en gaf hem een tabletje en maakte nieuwe thee. Ze liet de sawah de sawah, en 's middags al, nadat ze zijn borst en rug gemasseerd had met kajoepoetih-olie, kreeg hij praatjes, maakte hij grapjes en vroeg me of ik sigaretten voor hem wilde halen: krètèks - van die in een stukje maïsblad gerolde tabak met een kruidnageltje erin, alles bij elkaar gehouden door een gekleurd draadje in een strik. Ik hou van de geur van krètèks en van het geknapper van de kruidnagel, waar soms een vonkje van afschoot. Ze zijn snel op, die krètèks, ze zijn ook zo dun. Hoe wonderlijk dat heel ons kamponghuisje doortrokken was van de geur ervan - urenlang. Ik kon moes wel begrijpen. Hoe lelijk Joesmin ook was, hij had toch iets, hoe zeg je dat, waardoor je dat uiterlijk van hem vergat. Hij legde zijn handen om mijn middel, grote handen. 'Ze heeft al van die ronde heupen', zei hij tegen moes, 'een 'echte vrouw'.

'Praat niet zo', snauwde moes.

Praat niet zo?

In de waroeng, waar ik de krètèks had gehaald - 'voor Joesmin', zei ik in mijn onschuld - snauwde de verkoopster haar bezoekers precies diezelfde woorden toe: 'Praat niet zo waar zij bij is'; en met haar kin duidde ze mij aan. Joesmin maakte daar blijkbaar nogal wat los. Dingen die ik niet horen mocht. Maar nu wilde ik alles weten, alles.

'Wat is een djimat?' vroeg ik, en meteen erachter aan: 'Wie is de prins van Kling, en wanneer komt hij? En wat heeft dat met mijn heupen te maken?'

Ik had lang niet alle raadsels onthouden, die men daar met Joesmin in verband bracht. Wat betekende bv. de PNI? Wie was Enoetjokro? En wat bedoelden ze met *driehonderd jaar*? Ik draaide me in zijn grote handen om en keek hem recht in zijn gezicht, en vroeg met grote ogen: 'En wie ben jij?'

Hij liet me los, lachte uitbundig en greep mijn angkloeng, waarop hij wild een deuntje begon te spelen. 'Hou op', zei ik dwingend. 'Wat is een djimat?'

[p. 4]

'Een medaillon met magische kracht', zei hij zonder gekheid. 'Kijk', hij pakte zijn baadje en viste uit de borstzak ervan een ketting op, die hij om zijn hals deed. Een platte halfedelsteen hing eraan, in een zilveren zetting. Maar de steen, groot als het oog van een paard, kon open als een deurtje, en dan bevond zich daar een penning achter van brons, met Arabische inscripties. De steen was mooi getekend, turkoois en met gouden adertjes, en hier en daar bijna doorschijnend. 'Een djimat maakt je onkwetsbaar'. 'Onkwetsbaar', hoonde moes. 'Kijk eens hoe je hier voor mirakel ligt'. 'Onkwetsbaar voor kogels en messteken', antwoordde hij, niet van plan zich door haar uit het veld te laten slaan. Moes pakte een mes, maar voor zij tot al dan niet weerlegbare experimenten kon overgaan, voegde hij eraan toe:

'Je moet er ook eerst dagenlang voor vasten'.

'Hou op', zei moes. 'Je maakt mijn kind gek met die onzin. Ik begrijp ook niet wat je bij me zoekt. Je denkt zo anders. Je gelooft nergens in, alleen in dat bijgeloof van jou,- dom en gevaarlijk'.

'Bij jou zoek ik jou. Een Indonesische vrouw met een Indonesisch kind, al is ze nog zo blank. Wat doen verschillen ertoe? Eén ding is belangrijk, één ding...' Maar voor ze hem liet uitpraten, stuurde moes me naar buiten. 'Neem je angkloeng mee en maak lawaai', zei ze opvoedkundig. Toch verstond ik bij vlagen wel iets van wat ze zeiden, over Japan, of over de prins van Kling, en dat die zeker komen zou, uit de hemel, of uit het noorden, met een leger van gele mensen, dat de blanken zou verslaan - volgend jaar al. En - veel interessanter: of ze met hem trouwen wilde, en wonen bij hem, en met hem meegaan, ver hier vandaan: naar Depok, waar zijn broer woonde en goed verdiende als fietsenmaker.

Ik stelde me dat voor: weg van hier, naar een stad, weg van Salamah... Ik werd er een beetje verdrietig van, al lokte het avontuur me toch wel aan.

Toen hij weg was, zo goed als genezen - 'door de djimat', zei hij vrolijk vroeg ik haar: 'Gaan jullie trouwen?' Ze keek me aan met een glimlach. 'Geen denken aan', zei ze. 'Je bent een stoute luistervink'.

'Wat heeft de prins van Kling met mijn heupen te maken?' vroeg ik nog.

'Niets,' zei ze peinzend. 'Hij is een echte man. Daarom zegt hij zulke domme dingen'.

'En daarom hou je ook van hem', antwoordde ik. En weer keek ze me aan, nu met een rimpeltje tussen de wenkbrauwen. 'Ik hou van jón', zei ze tenslotte, en ze liefkoosde mij.

Het kerkhof waar mijn vader begraven ligt, bevindt zich aan de rand van de plaats waar hij woonde; te voet een drie kwartier van onze kampong vandaan.

Een paar dagen na mijn ontmoeting met Joesmin, wilde moeder het graf bezoeken, zoals ze wel vaker deed,- een paar keer in het jaar. 't Is maar een klein plekje grond van opgehoogde aarde. Er was geen zerk op aangebracht, maar er groeiden bloemen op, bescheiden bloemetjes, blauw en rood, en er was een kruis met jaartallen en een naam, in zwarte lettertjes die ze niet kon lezen, op het wit geschilderde hout. Ze verzorgde de plantjes, trok grassprietjes en onkruid weg, en mopperde op de tuinman of was als in gedachten verzonken. Tenslotte hurkte ze neer, de ellebogen steunend op de knieën, en met gevouwen handen prevelde ze haar gebeden op de manier van mohamedaanse vrouwen. Toen stond ze op.

'Vind je het een mooi graf?' vroeg ze. 't Is 't mooiste', zei ik, 'al die bloemetjes'. En dat meende ik ook, ik hou niet van dat kille marmer.

'Maar zo is het niet altijd geweest,' zei ze ijverig. 'Ik heb ze daar gezaaid. Toen het pas dicht was, heeft hij 's nachts bezoek gehad van een tijger. Zúlke sporen zag je in de verse aarde'.

Ik huiverde. 'Ben je mal', zei ze. 'Hij hield van tijgers. Natuurlijk hielden ze ook van hem'.

[p. 5]

Ik kreeg niet veel tijd hierover na te denken. Een man in een lange, witte jurk - maar

anders toch dan die van de hadji bij ons uit de kampong - hield haar verrast staande op het pad.

'Noer,' riep hij uit, 'Noer...!'

'Meneer pastoor,' zei ze verlegen.

'Wat heb ik je lang niet gezien,' zei hij. 'Ben je naar het graf geweest?'

Hij droeg een bril met zilveren montuur, en greep in zijn zwarte, wilde baard om zijn ontroering te verbergen. 'En wie hebben we hier?' vroeg hij toen, terwijl hij zich over me heen boog. Ik gaf hem op verzoek een handje.

'Dat is Inah,' zei moes, 'ons kind',- met een gebaar van haar hoofd naar het graf. 'Ze is bijna zes'.

'Jullie kind', herhaalde hij, verbaasd een beetje, 'ik wist niet...' Hij glimlachte onzeker: 'Je was veertien, vijftien...? Had je iets met hem?'

'Ja,' probeerde moes uit te leggen, 'maar hij was al dood vóór ze geboren werd'. En toen voegde ze er snel aan toe: 'Ze is wel gedoopt hoor. In het jaar dat u naar Holland was'.

'O, o,' zei hij. 'Kan ik wat voor je doen? Ja natuurlijk kan ik dat'.

Hij nam ons mee naar zijn pastorie en verwende ons met limonade en zoete koekjes op zijn veranda. Ik mocht de tuin in, speelde daar even met een kat, klauterde in een djamboeboom, en ging tenslotte bij zijn kokki in de keuken zitten, die me op haar beurt verwende, omdat ik me verveelde. Het duurde ook zo lang, dat gekwek van moes met pastoor. O, ik vond hem wel aardig hoor, en hij had nu eenmaal die imponerende baard, die helder grijze, prikkende ogen, die belangstelling voor haar, voor mij, voor haar toekomst én voor de mijne. Want daarover ging het vooral, zei moes op de terugweg, en daarom moet mij, al brengt me dat even op een kleine zijweg, van het hart, dat een leven soms door maar een vluchtige aanraking al uit zijn baan gestoten worden kan.

In die tijd was het in Indië niet ongewoon, als een niet onbemiddeld gezin een 'anak mas' (lett.: 'een kind van goud', fig.: een kind dat een potje breken kan) in de familie opnam. Bij voorbeeld, omdat het alleen maar jongens had voortgebracht, of omdat het kinderloos bleek. In zulke gevallen liet je in de kampong weten, dat je op zoek was naar zo'n 'gouden kind', en dat je de hoop had, dat er misschien een moeder zou zijn, voor wie een meisje, of een meisje teveel, bezwaarlijk was - en dat ze het daarom als 'anak mas' wel zou willen afstaan. Het ging meestal om een meisje: wie zou een jongetje afstaan? Maar vooral ging het om kinderen, die niet ouder waren dan één of twee jaar: welk ouder kind zou ooit van de ouders kunnen scheiden?

Die dingen bestonden- ik zou hier wel treurig om kunnen zijn. Maar geloof me als ik zeg dat een anak mas niet voor de aardigheid zo wordt genoemd. O, niet dat het verwend werd. Maar het werd opgevoed als lid van het gezin: als gelijke van de andere kinderen. En de naam die een meisje kreeg was meestal muzikaal van klank: Tosca, Vivia, Isolde... En wanneer dan de opvoeding voltooid was, kon de vader haar zijn naam geven, of iemand anders vragen dit te doen, een lievelingsoom of -tante.

Heel deze samenhang van tradities, menslievendheid en ware gevoelens achter idyllische namen, zweefde meneer pastoor voor, toen hij mijn toekomst ter sprake bracht.

Natuurlijk was ik al vijf, bijna zes toen: te oud voor zo'n kindje. Bovendien, veronderstelde hij, zou moes mij nooit afstaan. Maar er waren andere mogelijkheden. Werden er uit het weeshuis hier vlakbij, niet vaak genoeg kinderen, ouder nog dan ik, in een allerliefst gezin opgenomen? O, zeker, ik was geen weeskind, maar was ik niet een halfwees,- van een blanke vader nog wel?

In Batavia - 'Nee, niet in Depok,' zei hij, 'maar in Meester Cornelis' - woonde zijn broer met zijn vrouw en twee zoontjes, van vier en zes. In dat gezin zou ik echt welkom zijn, en moes - wel die kon toch mee verhuizen naar Batavia, daar een huisje vinden en werk, en ik zou bij haar kunnen zijn, zo vaak ik maar wou, en blijven logeren, in het weekend, in de vakantie. Zij zou nooit in

[p. 6]

staat zijn mij naar school te laten gaan en mij te verzorgen op een manier die daar wel mogelijk was, hield hij haar voor. Vergelijk het met een kostschool, zei hij. Het plan lokte

haar natuurlijk aan - het was de uitvoering ervan waar ze voor terug schrok. Maar tenslotte hield ze zoveel van mij, dat ze het in ieder geval wilde proberen. Lukte dat niet, dan moest alles weer ongedaan worden gemaakt, stelde ze voor. Het ging om mij - dan moesten ook mijn gevoelens doorslaggevend zijn.

Dit verhaal kreeg ik op de terugweg uit en te na te horen, veel uitgebreider dan ik het zojuist vertelde. En niet alleen omdat moes er zelf zo vol van was, maar ook omdat ik er telkens weer over begon, en steeds weer nieuwe vragen wist. Want ongetwijfeld hoorde ik haar uit.

'Is Meester Cornelis ver hier vandaan?' vroeg ik bij voorbeeld.

'O ja, antwoordde ze, 'heel ver'.

'En Depok?'

'Net zo ver'.

'En wij gaan naar Meester Cornelis?'

'Ja'.

'En dan zie ik je heel, heel lang niet?'

'Maar een week is zo om, lieverd'.

'En gaat Joesmin naar Depok?'

'Ik denk het'.

'Gaan jullie dan toch trouwen?'

'Maar ik wil wel hier blijven, als jij dat wilt'.

'Ik wil hier blijven'.

'Maar er zijn heel veel kindertjes, niet eens veel groter dan jij, die helemaal naar Holland gaan voor hun school. Die zien hun mamma nooit'.

'Wil jij wel naar Meester Cornelis?'

'Ja, hoor'.

'En trouw je dan met Joesmin?'

'Wil je dat dan?'

'Ik wil naar Meester Cornelis'.

'We maken een knappe meid van jou'.

Zij stuurde zulke gesprekken bekwaam, zoekend naar harmonie en evenwicht, naar beslissingen waar ieder der partners op aangesproken kon worden. Daar was ze net zo bedreven in, als in het spel van loven en bieden op de markt. Zulke dingen gingen haar vlot en tot haar voordeel af. Behalve bij Joesmin. Het was haar dan ook een pak van het hart, dat Joesmin zich niet tegen de verhuizing verzette, maar tegen het idee erachter. 'Kinderroof', zei hij onomwonden, 'verkapte slavernij'.

'Dwaasheid', vond moes.

'Ze willen ons aan zich gelijk maken,' zei Joesmin. 'Kom' (op een slijmerige toon), 'laat mij je groot brengen, en als je straks zelfstandig bent, krijg je mijn naam en ben je aan mij gelijk'.

'Wat steekt daar nou voor kwaads in?' vroeg moes verbaasd.

'Zo is het altijd geweest,' antwoordde hij. 'De inlander is het anak mas van Holland, van Multatuli, van de G.G., van iedereen voor mijn part, maar hij is zichzelf niet. En zij zijn dat wel'.

't Ging me te hoog, dit gesprek vol Multatuli's en G.G.'s en andere blanke zaken, die ik vergeten ben. Verhuizen zouden we tóch.

'Misschien kan ik werk vinden bij mijn broer, en anders... Een toekang kajoe* als ik vindt altijd wel werk', zei Joesmin.

* timmerman

[p. 7]

De dagen die volgden, herinner ik me als een geschiedenis van scherpe contouren en hel licht, van gefluister en kabaal, want geschiedenis is wajang voor mij. En trouwens, mijn kampong, waar altijd de schemer heerst en nooit de zon, is wajang. Mijn kampong is een

acoustische ruimte onder struiken, bomen, en kokospalmen, een music-hall die je helemaal *heel* maakt, en richt op alle geluid, waarvandaan ook - en toch op één punt: op iets - *hier*, in ons, dat net zo zoet en vals is als het leven zelf....

Op de sawah, van waaruit ik de kampong kan zien, maar waar ik ben om naar groenten en kruiden te zoeken - kangkoeng, gambir - hoor ik de bedoeg slaan voor het middaggebed. Watervlug water fluistert in de bamboegoot, die trilt en met een kleine echo terug fluistert. Zon. Stilte. De kreet van de kikker die ik vang. De kreet van de kikker die wordt onthoofd... Water valt ruisend van sawah naar sawah. In de verte slaan vrouwen hun was uit op de steen. Ritmisch vallen de stampers om beurten in het rijstblok. Gamelan. Mijn kampong is gamelan.

Maar wie zijn de helden in dit schimmenspel?

Abdoel natuurlijk, bij kaarslicht het geld uittellend, dat hij moes beloofde voor de opbrengst van haar vruchtbomen. De vrouwen, die hun opluchting over ons aanstaand vertrek nauwelijks achter hun woorden van hartzeer daarover weten te verbergen. Mijn verlangen, naar het nieuwe, dat door de weemoedige tonen van Salamah's fluit wordt verdreven. Haar poedelnaakte broertjes, die de kampong op stelten zetten. En die meisjesstem uit de schaduw van de bladerrijke kemiriboom, een stem, mooi, bedeesd, en verwijtend

: je zei dat je zocht naar een rode bloem
om in mijn zwarte haar te steken
maar je ging weg, en bent niet terug gekeerd...

Elke dag datzelfde wijsje, met iets van zelfbeklag en iets van spot: wanneer vond zij haar evenwicht?

Ik herinner me dit, omdat ik me dit herinneren *wil* - ik heb een goed geheugen. Maar wat zich opdringt, wat van buiten mij komt, die macht waar ik geen zeggenschap over heb, en die mijn vermogen tot prevelen dwingt om te prevelen, mijn hand tot schrijven dwingt, is dat silhouet van moes, lopend over de smalle sawah-dijk, rechtop, in het prille morgenlicht: mijn moeder, met een mand op het hoofd, als een kroon. Een evenwicht van evenwicht.

Dat is het brandmerk van mijn herinnering, zo ben ik *nú* - zo was ik niet als vijfjarig meisje. Dat meisje zocht gewoon rust op de *baléh-baléh*, als overdag de regen het dak van haar huisje teisterde, of als de duisternis de kampong toch nog de baas werd, en de nieuwe aanwinst, de petromax, haar suizend en zingend de adem benam.

Die ochtend in alle vroegte, sloeg moes de selendang om me heen. Ik sliep nog half; buiten was het aardedonker. Toen we allang uit de kampong waren, hoorde ik de bedoeg van vijf uur, en viel opnieuw in slaap.

Van wat er om me heen gebeurde, merkte ik niets, en eenmaal in de trein, werd mijn slaap alleen maar versterkt door het geboemel en het gedender van de wielen. Pas laat in de morgen, na doordringend stoomgefluit, ontwaakte ik op Joesmins schoot, verwonderd, ofschoon ik daar niets van blijken liet, en alles - de geluiden, de snelheid waarmee het landschap van ons weg cirkelde, maar de zon niet - als iets alledaags, ja onvermijdelijks leek te aanvaarden.

[p. 8]

Moes sliep en werd wakker. Joesmin sliep in en werd wakker. De zon maakte plaats voor regenwolken, en toen sliep ook ik weer in. Tenslotte werden we allemaal weer wakker, en kwamen we er in de vroege avond aan. 'Daar is Batavia,' zei Joesmin, wijzend naar een opeenhoping van vuurvliegjes. In werkelijkheid was dat een stad, een wereldstad. Toen we eenmaal op het perron stonden, was ik helemaal zo blasé niet meer.

Ik zag onze trein, en nog één, aan de andere kant, en ik zag, hoe onbegrijpelijk toch, hoe zo'n locomotief, zwart, en zwaar als een beest, van de meest onwaarschijnlijke plaatsen uit rook en stoom van zich af gaf, uit schoorsteen en vuurhaard, maar ook van tussen wielen en drijfstangen. Het ding blies zich in nevels, vol ongeduld en haast.

't Was donker onder de overkapping. Overal brandde licht. Licht, licht - zonder iets te verlichten. En mensen zag ik, massa's mensen. Mensen die spraken, zonder dat iemand naar ze scheen te luisteren, en offergeiten, blatend.

'Dat is Batavia,' zei Joesmin vol ontzag.

'En daar hebben we meneer pastoor, zei moes. Ze woof, en hij kwam meteen op ons af en bracht ons buiten, waar duizend lichtjes brandden. Het kletterde van de regen: ook in het asfalt brandden duizend lichtjes. Ik kon het allemaal niet in één keer verwerken en liet alles wat het geval was maar over me heen komen, ademloos en vol vertrouwen. Vrachtwagens zag ik, en bussen, een tram, fluitend in de bocht, met veel belgerinkel, taxi's, fietsen, sado's en rennende mensen; die geen haast schenen te hebben, droegen een pajoeng.

Per taxi bracht de pastoor ons naar zijn broer en diens vrouw.

'Je broertjes zie je morgen wel,' zei de mevrouw. Ze leek me heel lief en vriendelijk.

'Straks brengt je moeder je ook naar bed'.

We maakten kennis met de djongos, die moes en Joesmin nog hun huisje wijzen zou, in de kampong hier vlakbij. Ik weet precies op welke dag dat was: de 30e december van het hoopgevende en helaas zo goed als verlogene magische jaar 1929 - één dag na de arrestatie van Soekarno.

Toen meneer pastoor ons dat vertelde, in het bijzijn van Joesmin en moes, zag ik dat Joesmin de adem inhield en wit wegtrok - van wanhoop of woede.

Hoofdstuk 2

[p. 9]

In het begin ben ik misschien schuw of zelfs onmogelijk geweest voor de familie, waarvan ik deel uitmaken mocht. Herinneren doe ik me dat niet, maar anekdotes die later over die tijd werden verteld, wijzen erop. Zo speelde ik, om iets onschuldigs te noemen, liever met het dochttertje van onze kokki dan met broertjes Ron en Bert. 'Maar je bent toch mijn zusje', riep Bert eens teleurgesteld, toen ik hem weer liet staan. 'Ik ben wie ik ben', zei ik met een boosheid, die de grote mensen aan het lachen maakte. 'Natuurlijk,' zei zijn moeder toen sussend, 'en natuurlijk mag je met Arni spelen. Maar Bert is je jongste broertje; speel ook eens met hem'.

Haar moest ik mamma noemen. Dat was geen kwestie van kiezen of mogen. 'Anders hoor ik je niet', zei ze. Ze was werkelijk lief en het kostte me geen enkele moeite van haar te houden, met die natuurlijke dankbaarheid die zo eigen is aan kleine kinderen. Toch werd in die tijd de bijstand van moes wel eens ingeroepen. Die praatte dan met mij, zoals alleen zij dat kon.

'Zonder jouw medewerking in het begin', hield ze me voor, 'toen we nog in de kampong in T. woonden, zou je hier nooit gekomen zijn. En trouwens, als je vader nog leefde, zou je net zo groot worden gebracht, als nu gebeurt; heel anders dan ik, als arm meisje van arme ouders in een arm huis. Je bent nu eenmaal het dochttertje van een toean besar. Daar moet je ook iets voor willen doen - begrijp je dat?'

'Ja,' antwoordde ik onwillig. En dan, met iets van verlangen: 'Mag ik dan wel de angkloeng mee naar huis?'

Dat mocht, en thuis zag ik hoe nieuwsgierig mijn broertjes ernaar keken. Ik speelde er iets op, en leerde hen met het gezag van een meester de omgang ermee, lachend bij iedere fout die ze maakten. Ze volgden mijn aanwijzingen op, ze deden wat ik zei, en opeens vond ik mezelf heel kinderachtig, om me zo van hen af te keren en onvriendelijk te blijven, om iets waar niemand schuld aan had. En zo gebeurde het, dat ik die vreemde kereltjes, mijn hoogblonde broertjes, in mijn plotselinge enthousiasme omarmde - niet omdat ik me toch nog schuldig voelde, maar omdat ik eenvoudig geen weerstand bieden kon aan het mij zo verrassende instinct om lief te zijn, - de onbegrijpelijkste van mijn eigenschappen.

Mamma was ouder dan moes, groter en blond. Ze ging altijd heel modieus gekleed, al droeg ze dat van achter en opzij gelijk geknipte en in het midden gescheiden haar, dat in blonde lokken uiteen zou vallen, als ze die niet met een brede haarband bijeen gehouden had. Ik meen dat dat toen nog net of net niet meer in de mode was.

Ze kon heel ingetogen zijn, bv. als ze zich in négligé voor de kaptafel opmaakte met kohl en lippenrood, poeder en rouge - borsteltjes, donsjes of een pincet hanterend, - urenlang. Ze had van dat raadselachtige ondergoed, wit of pastelkeurig, glimmend en licht, dat heel losjes paste, door diepe splitjes opzij, alsof het fladderen en zweven moest, of dat juist heel strak zat, als een huid. Dat had moes allemaal niet natuurlijk, - die kleepte zich anders. Bij mamma in de slaapkamer voelde ik me pas echt een anak mas; eigenlijk was ik haar pop, die ze kleden, schoeien en verzorgen mocht. Mijn haar waste ze met shampo, en soms verstoof ze er een geurtje over, bedwelmend-zoet en zwaar, of juist houtachtig en koel; Ze had een massa flesjes geur, met balletjes in een netje met zo'n feestelijk kwastje eraan.

'We doen er nooit meer klapperolie op', zei ze. 'Dit is veel lekkerder, toch?' En dan vlocht ze mijn haar, of draaide er met een gloeiende tang krullen in die ze bijeen bond met strikjes en linten van allerlei kleur. Nooit maakte ze een wrong.

Vaak genoeg was ze ook uitgelaten. Dan speelde ze van die wilde muziek op de piano, die ik, vreemd genoeg, onmiddellijk aantrekkelijk vond. Je kon er niet goed bij stil blijven zitten. 't Mooiste vond ik de grammofoon, die ook die muziek speelde, brutaal en opdringerig, *tea for two* en *ain't she sweet*. Ze zong dan mee en danste erop met grappige, hoekige bewegingen en vrolijke, lachende ogen.

[p. 10]

Soms werd ze uit verveling somber.

Op het kastje bij de piano waar ze de muziek in bewaarde, stond een borstbeeld met de bijzonder fascinerende kop van een mm. Zijn kleine neus, die uitstekende jukbeenderen en scherp turende, maar blinde ogen, gaven hem iets Indisch. Maar als je dan die wilde haardos zag, het meest opvallende trouwens aan die kop, dacht je toch eerder aan een Molukker, die zijn haar had laten groeien en nu zijn messen sleep. Het vreemde was dat deze man gekleed was: een open kraag met rare, opstaande punten omsloot zijn nek, maar liet de halskant vrij. Het leek naar de kleur een bronzen beeld, maar was dat niet. 'Wie is dat?' wilde ik weten.

'Dat is Beethoven', zei ze, 'Ludwig van Beethoven - iemand die muziek geschreven heeft'.

'Oorlogsmuziek?' vroeg ik.

'Nou, nee,' zei ze, en ze pakte een boek en speelde me daar iets uit voor:

'Zulke dingen'.

'Mooi,' zei ik onzeker'.

Later haalde ze een paar platen, veel groter dan die van *tea for two*, en liet me die horen. 'Landelijke muziek,' lichtte ze toe, en dat hoorde ik misschien ook wel, maar het was van een andere landelijkheid, dan die ik kende. Groener en jonger, en tegelijkertijd ook grijzer en ouder. Donkerder, vreemd en vertrouwd - zonder en toch met een hemel - maar ik denk niet dat ik zulke vergelijkingen toen maakte. Voor mij, toen, was het een landelijkheid zonder uitbundige zon en zonder bamboebosjes. Misschien moest je in Batavia wel van zulke muziek houden. Wat hadden ze hier? Gestamp van machines, motorgeronk, geratel, gesuis, getoeter, gerinkel, lawaai - dan verlangde je wel naar natuur.

Er stond nog een beeld in dat huis, wit als kalk en kapot. Het stond in het voorportaal. 't Had geen kop en geen armen, ook de onderbenen ontbraken, en aan één bovenbeen, waar de verroeste en verbogen uiteinden van een soort ijzerconstructie uitstaken, kon je zien dat het ding van binnen hol was. Het stelde een man voor, gespieerd en volkomen naakt. Op de plaats waar de piemel gezeten had, onder wat wollig krulwerk, zag je een ronde uitsparing, waar hij in gepast had. Daaronder, heel minutieus gedaan, en daardoor boeiend om naar te kijken, twee door de ontspannen en als het ware naar binnen ingetrokken huid heen zichtbare, nee - voelbare, zoals het in werkelijkheid immers ook is - druppelvormige ballen.

Dat was Eros, kreeg ik te horen, de god van de liefde.

'Hij is kapot', stelde ik vast.

'Ja,' zei mamma, 'maar toch heel mooi'.

Ze scheen het volkomen in orde te vinden, dat dit beeld ongekleurd was gebleven, terwijl het andere wel een kleur gekregen had,- die van het oorspronkelijke materiaal. Ik vind zulke dingen niet echt. Ik heb er moeite mee een componist, een god te zien in wat geen wezen, geen *huid* heeft. Wat moet het publiek denken van een wajang golèk-voorstelling, waarin een zuiver houten Ardjoena de held uithangt? Dat rolt om van plezier.

Wij versieren onze poppen bij het leven, we sloven ons uit op hun huidskleur, kleding, versiering, hun ogen, met wimpers, pupillen en wenkbrauwen en al. Wij vereren het leven van onze poppen, - goed en kwaad.

'In de kerk hebben ze de beelden wel gekleurd,' zei ik koppig.

'Ja,' antwoordde ze. En met heel ondeugende ogen: 'dat is toch ook wajang'.

'Zie je wel', zei ik levendig, 'echte dingen hebben kleur'.

'Dat is waar', gaf ze toe, en haar glimlach verdween.

Nu begrijp ik, dat ze haar godsdienst en haar godsdienstige plichten toen al niet al te zwaar nam. Ze bezocht de mis, biechtte en ging te communie, met de onverschillige zorgvuldigheid, waarmee je ook aan tafel gaat. Niet omdat je honger hebt, maar omdat het etenstijd is. En dat verwachtte zij van haar kinderen eigenlijk ook: in de kerk en aan

tafel.

[p. 11]

En op school - maar dat was later.

Thuis leerde ik veel. Hygiëne. Baden, twee-, liefst driemaal per dag. Tandjes poetsen, handjes wassen, netjes eten. Ik leerde op schoenen lopen, heel moeilijk voor iemand die zoiets *leren* moet: lopen, zonder met je schoenen te sloffen. Linten leerde ik strikken, veters; haren vlechten. Ik leerde vlot Nederlands spreken, omdat, speciaal voor mij, het spreken van maleis *in huis* verboden was, 'want anders verstaan we je opeens niet meer'. Mijn naam behield ik, naar Nederlandse uitspraak en spelling gewijzigd: Ina, met verwisseling van accenten en een 'lange' aa. Nu, dat is misschien ook muzikaal genoeg.

Mijn broertjes gingen naar de broederschool, ik moest op mijn zevende naar de Zusters. Een groot stenen gebouw met hoge vensters aan de straatkant, waaraan de gym- en de toneelzaal, het kantoortje en de portiersloge waren gelegen. De klasselokalen lagen om de speelplaats heen, die voor de helft overdekt was. In zo'n klas was de muur aan de kant van de speelplaats vrijwel open, - echt open, want onafsluitbaar door een hoge brede toegang in de vorm van een poort, met aan weerszijden hoge, brede vensters, eveneens met een rondboog. Alleen de buitenmuur had een rij bovenlichten, de beide andere waren blind. Langs alle lokalen liep een overdekte gang, steunend op zuilen: je kon je in een klooster wanen. Ik moet bekennen dat deze op het innerlijk gerichte bouwkunst de concentratie evenzeer bevorderde als de verveling, en van dat laatste trok ik het meeste profijt. Ik hoefde me nooit erg in te spannen, en onder de leeslesjes, die meestal stuntelig verliepen, sufte ik vaak in, omdat ik zo'n lesje al uit had, stiekem, voor men er nog aan begon. Ik zal van mezelf niet zeggen, dat ik een goede leerling was, of zelfs maar een ijverige. Integendeel. De school had weinig opbeurends voor mij en nergens dan daar - en in de kerk - leerde ik zo grondig dat plicht hetzelfde was als dodelijke verveling. Wat ik wèl plezierig vond, waren de teken- en gymlessen, waar ik me graag voor uitsloofde. Geschiedenis en aardrijkskunde, vooral die van Holland, interesseerden me geen lor.

Zuster Godelieve - in de vijfde klas was dat al - kon eindeloos uitweiden over polders, uiterwaarden, de Rijn, het Hollands Diep, bruggen, dijken, duinen. 'Als je in de polder liep en je keek zo tegen die dijk op, kon het gebeuren dat je hoog boven je een schip voorbij zag varen'. Dat vond ik een aardig en beeldend verteld verhaal. Tot ik weer eens in de sawah stond, en hoog boven me die andere sawahs zag. Daar dreef natuurlijk geen schip in, maar waren ook wij, sinds prehistorische tijden al, geen knappe dijkenbouwers? Op een dag moesten we een opstel schrijven, "Een overstroming van de Rijn". Ik vertelde in de kleurigste taal het levensechte verhaal van hoe een bandjir ons oude huisje aan flarden had gerukt, en ook een deel van de weg erheen had opgeslokt. Met de nodige aanpassingen natuurlijk: een houten huisje langs de Rijn, zwart- en roodbont vee, een watermolen...

Mijn realisme leek nergens naar, vond de zuster. 'Je bent daar niet in Indië', zei ze verongelijkt, alsof ik me hier in Holland wanen kon, zoals zij.

'Dit is een kampongverhaal'. Ze hield het opstel tussen duim en wijsvinger en dat betekende ongeveer: 'Je Engelbewaarder schreit nu hete tranen over zoveel verdorven fantasie, zoveel verwarring des geestes, zoveel vermenging van ras en klimaat... Kindje, kindje...'

Ik kon haar die waarneming niet kwalijk nemen, en mijzelf de verknochtheid aan mijn kampong evenmin. Geen bandjir kan tegen mijn liefde op, geen ploegschaar van westerse makelij komt door het stenen tijdperk van onze opvoeding heen. Die dingen maken ons tot die we zijn, en in ieder geval stond er een paar dagen na de bandjir weer een huisje voor moes en mij, door medekampongbewoners daar neergezet, op ongeveer dezelfde plaats. Kleiner, raamloos, en van binnen kaal en leeg.

Over school zal ik het verder niet hebben. Ik haalde zonder moeite hoge cijfers, ging jaar in jaar uit over en werd aan mijn broertjes, die zich wezenloos werkten en die allebei een

keer in de derde bleven zitten, ten voorbeeld gesteld. Ik dankte de hemel dat ik geen zusjes had. Broertjes vergeten zulke

[p. 12]

vernederingsen snel. Uit zelfbehoud.

Ik was als schoolkind buitengewoon vroom en bracht er mijn broertjes door op het dievenpad. In een hoek van onze schaduwrijke tuin stond een door ons gebouwd hutje van planken, waarin we ons altaar hadden staan. Allerlei requisieten prijken daarop: vazen, kaarsen, kunstbloemen en -fruit, een paardeschedel. De wanden van deze kathedraal plakten en prikten we vol met heiligenprenten, die we kregen, aan boeken ontvreemdden, of eenvoudig roofden uit kerkboekjes, waar we tegenop liepen, thuis, op school of in de kerk. Het geheel bood een even fantastische en somber-vrolijke als heidense aanblik, en doet me achteraf denken aan sommige circus- of kermis-affiches, en zelfs wel aan bepaalde plakkages, die je soms wel tegen kunt komen in musea voor hedendaagse kunst. Onder die honderden plaatjes was er één, dat me ongelofelijk ontroerde. Het stelde de Moeder Gods voor, die haar hoofd, waarvan het haar geheel door een sluier was bedekt, op zo'n aangrijpende manier in de nek hield, dat haar hals overlang leek, en ze wel hemels kijken móest. Haar mond was smartelijk geopend en haar gevouwen handen hief ze zodanig, dat haar boezem vrij kwam voor de voorstelling van een door zeven dolken doorboord hart. 'Moeder van de zeven smarten' stond er in kleine lettertjes onder. Het was een foto, zwart-wit. Maar niet een foto van een beeld of schilderij. Het was de foto van een levensechte en mooie vrouw, die mijn hart doorboorde. Dit realisme, deze natuurgetrouwe menselijkheid, bevredigde mijn religieuze behoeften van dat moment volkomen. Wanneer de H. Maagd aan iemand verschijnen moest, zou ze er zó uit moeten zien. Alles wat met haar en met haar kindje van doen had, versterkte de innigheid van mijn geloof enorm. Het stemde me vriendelijk tegenover iedereen in mijn omgeving. Ik was werkelijk geduldig en gedwee, zoals een kind - ook zonder geloof, bedenk ik me nu - in alle onschuld is.

Ter gelegenheid van mijn plechtige communie kreeg ik een witte jurk, halflang, met veel zij, gaas en kant, en met een bijpassend kransje van bloemetjes, wit en zilver. Moes was er even opgetogen over als mamma. 'Je bent er zelf doorschijnend in' zeiden ze. Was dat maar waar. Want jammer genoeg behoorde bij het te communie gaan het biechten. Denk niet, dat ik iets tegen een nauwgezet gewetensonderzoek heb: ik heb alleen iets tegen het demoraliserend gebruik dat ervan wordt gemaakt. Tegen de eenzijdigheid van deze zelfkwelling, die geen welwillendheid in rekening brengen mag: die overvloed aan liefdebetuigingen, kusjes, wenken, knipogen en lachjes, schouderklopjes, wuivingen, die spontane en misschien onbegrijpelijke vrijgevigheid - maar alleen het gedane, of zelfs maar voorgenomen, nooit uitgevoerde kwaad en het boosaardig opzet daarachter. Zodat je vies werd van jezelf, zodat je eergevoel werd aangetast en onmerkbaar, sluipend en langzaam, voor zelfverachting verwisseld. Maar wie was ik? Hoe zou ik ooit het gevoel tot uitdrukking kunnen brengen, dat het biechten-zelf immers een zonde was, een zonde tegen jezelf, een in de steek laten van jezelf? Wie was er bij al dat biechten gebaat? De biechtvader soms? Maar die werd door zijn willig oor alleen maar tot medeplichtige ('Mijn dochter, die gedachte-alleen-al is een doodzonde'), en maakte desondanks - en daardoor - de Schepper-zelf tot medeplichtige. Wat hij op niet al te onnaspeurlijke wijze trouwens is, - dus waartoe al die komedie? Wat wilde God van mij weten?

'Wanneer heb je voor het laatst gebiecht?' vroeg zijn plaatsvervanger op deze beschuldigende toon van die waarmee hij vroeg: 'Heb je gevloekt, gejoekt, gestolen?': - was biechten dan geen zonde?

Van zekere dag af vroeg hij ook: 'Praat je wel eens over, droom je wel eens van, denk je wel eens aan vieze dingen? Doe je ze ook wel? Hoe vaak? Alleen? Met anderen? Met hoeveel?'

Ik antwoordde die eerste keer op alle vragen met ja, en op de laatste voegde ik eraan toe: 'Met twee, drie, vier, zoveel als maar mee willen doen'.

Van zijn verhoortechniek daarna en de ermee gepaard gaande wederzijdse verwarring

begreep ik niets. Thuis vroeg ik er mamma naar, en die wist me het probleem

[p. 13]

in kiese bewoordingen uit te leggen.

'Maar moet ik dat dan biechten?' vroeg ik onthutst.

'Maar doe je die dingen dan?' vroeg ze verbijsterd terug.

'Maar toch niet waar anderen bij zijn?' antwoordde ik bevestigend.

'Nee,' zei ze, 'dat hoef je niet te vertellen'.

'Van wie niet?' vroeg ik.

'Van mij niet. Kom, fris je eens op'.

Onkuisheid. Jarenlang was dat een woord in een brij van woorden, waarvan de samenhang verzorgd werd door 'gij zult' en 'gij zult niet' - en dan betekende het daar niks, helemaal niks. Nu dook het opeens overal op met nieuwsgierig of streng gezicht, geschokt, mysterieus, giechelg of uitgesproken geil.

Toen ik uit de mandikamer terug was, hing ze aan de telefoon, met geprikkelde stem. 'Zijn idiote vragen brengen mij nog op ideeën,' raasde ze. 'Wat richt zo'n man in Gods naam in ons aan?'

Ik trok haar aandacht met een kuch.

'Goed, goed', zei ze toen, 'we bellen nog wel', - en ze legde neer.

'Dat was Heerroom', zei ze, en ik knikte dat ik dat wist.

Mijn gemoedstoestand, die zich gewoonlijk van geen kwaad bewust is en zich van nature op het hogere richt, veranderde niet op slag door dit gedoe. Eerlijk gezegd was het ook die biecht niet, die me verwarde, maar mijn onwetendheid die nu zo klaar bleek. Een gebrek aan kennis omtrent de wapens waarover ik nu al, of straks, spoedig, beschikken kon, en die men mij ontnemen wou, nog voor ik wist waartoe ze dienden. Een onwetendheid, die men tegen mijn belangen in exploiteerde...

Niet gemakkelijk zet een gemoedskalmte als de mijne, die aan heftige wisselingen niet gewend is, zich in ideeën om. Aarzelend eerst, maar gaandeweg met groter driestheid, besliste ik zelf in welke mate ik voor eigen rekening van de biechtvaderlijke nonnen af kon wijken en onder welk gezichtspunt ik mijn ondeugden wilde zien. Van toen af aan nam ik de godsdienst net zo serieus als mamma deed. Wenend keerde mijn Engelbewaarder zich van mij af. Maar misschien was Maria toegeeflijker of begreep ze beter dan hij, wie er last had van deze eigenwijsheid, en wie er juist profijt kon trekken van de zelfverachting, de onwetendheid en serviliteit van mensen uit de kampong - de echte, en die van de geest.

Op het boekenplankje boven het voeteneinde van mijn bed stond haar beeldje. Ik zag dat ze iets harder trapte op de slang onder haar voet, en mij verblijdde met haar glimlach: een moeder van de zeven vreugden.

Hoofdstuk 3

[p. 14]

Wat ik over vaders geleerd heb, is dat ze ontbreken.

Mijn eigen vader. Of Joesmin. De vader van mijn broertjes, die scheepsarts was op een schip dat heen en weer voer tussen Java en Japan. Als hij weg was, ontbrak er een stem, een hand, een grap, een kus. Een bolle kop met kort, blond, borstelig haar op een lang lijf dat beslist niet van één van de magersten was. Een paar heldere, grijze ogen.

Toen hij de eerste keer terug kwam uit Japan, bracht hij een pop voor me mee: een meisjespop, heel mooi, in zo'n kimono en met dat raadselachtige gezicht. Zoiets kostbaars had ik nog nooit gekregen, maar toch - hoe dankbaar ik hem er ook voor kuste - ik was er niet echt blij mee. Het was naar een pop voor de mooiigheid, en dat is toch anders vind ik, dan een heiligenbeeld, hoe afgrijselijk ook, of, een aan de dalang ontstolen wajangpop; minder zelfs dan een gipsen en kapotte Eros, die op één of andere vreemde manier in Indië terecht gekomen was. Maar hoe zou ik mezelf ooit kunnen begrijpen? Want al had mijn pop geen betekenis, gaandeweg kreeg ze er één, en meer, naarmate ik pappa langer vond wegblijven. Ze herinnerde mij aan hem, deze pop, die ik tenslotte na lang verzinnen en getwijfel de naam gaf van de prinses van Kling!

Wanneer hij er was, was 't feest. Dan dronken we thee in de tuin op het gras, en 's avonds na het eten zaten we er weer, bij een schemerlamp, die teveel insecten op haar dodendans vroeg, en die daarom uit het middelpunt was gezet.

Hoe vaak hij ook afwezig was, nooit ontbrak hij op de verjaardag van zijn vrouw. Eens schonk hij haar een houtsnede van Lionel Feininger, *Buttelstedt*, waar ze meteen verrukt van was. Feininger was met zo'n nauwkeurige slordigheid in het hout te keer gegaan, dat er een opeenstapeling van huisjes door te weeg werd gebracht, waarachter en waarboven een toren uitrees, zo wankel, dat het leek of het geheel golfde - een beeld in sidderend water, of liever: een snapshot ervan. 'Een charleston,' riep ze toen ze het zag, en in een geïmproviseerd dansje nam ze het vierkante en scherpe ritme van de voorstelling over, - zo perfect, dat ik haar benijdde om de manier, waarop ze zijn gulheid met woeker wist te vergelden.

Er was nogal wat aanloop, die avond, en de djongos, mijn broertjes en ik hadden onze handen vol aan het rondbrengen van drankjes en hapjes, en aan het terugvinden en schoonspoelen van lege glazen. Ver van de dansvloer vandaan stond pappa te praten met zijn 'baas' en diens vrouw, een lange, geblondeerde Marlène Dietrich, met net zo'n sigarettepijpje als dat van haar. Er stond een Indischman bij, vlot genoeg om in zaken te zijn, en zich daarheen in een eigen wagen te begeven.

'Laat de toekomst maar over aan ons,' hoorde ik hem zeggen. 'Er is vroeger veel verkeerd gegaan, maar soedah - we schieten niet op, door achterom te kijken'.

'O, je wilt opschieten,' zei pappa, 'omdat het verleden voor jou niet telt.'

'C'est la vie', antwoordde hij zonder na te denken. 'Er is veel te doen, we hebben het druk, we moeten opschieten.'

Lionel Feininger, *Buttelstedt*, 1918.

'Zozo, zei pappa - zijn aanloop om de tegenstrever met een paar krachtige bijlslagen om te leggen - 'jaja, 't leven zegt: "Schiet op ellendeling, ik heb je zoveel te bieden. Of ben jij soms ook zo besodemieterd dat je het leven verhogen wilt, verdiepen? Verspil het, daar is het voor. Ontdek zijn machtige geheimen". En omdat jij' - en hier tikte hij de jongeman hoog op zijn vestje 'en omdat jij werkelijk besodemieterd bent, doe je precies, wat het leven je zegt'.

De stakker keek hulpeloos om zich heen, zag dat de vrouw glimlachte en dronk, om zich een houding te geven, zijn glas in één teug leeg.

'Ik ben natuurlijk een ouwe zak,' ging pappa toegevend door, 'en daarom schiet ik niet op, zoals jullie. Ik vaar weg en kom terug. En eenmaal weer thuis

[p. 15]

heb ik dat rare gevoel van "daar is het weer". Je bent anders misschien, of niet anders, maar dan is de kamer veranderd. Kleiner, of juist groter dan je je herinnert van de laatste keer, vreemder. Niet veel hoor, een tikkeltje, maar toch. En je vrouw? Is ze niet jonger en wijzer dan verleden keer? Schijnt de zon niet iets zachter, zijn de dingen niet anders van vorm, van kleur, zijn ze niet in een andere verhouding komen te staan tot elkaar, tot jou - mededeelzamer, intiemer, raadselachtiger? Je bent thuis en niet thuis, en op zee overpeins ik dat, sterker: aan boord ontgin ik het verleden. Thuis leef ik...' Pappa. Hij kon behoorlijk sentimenteel zijn af en toe. Hij klopte de jongen bemoedigend op de schouder en liep de tuin in. Zag en hoorde een saté-ajamventer, die als een levende weegschaal zijn handel over een schouder droeg aan een bamboestok, en riep hem aan. Er kwamen onmiddellijk liefhebbers op af. Zwijgend, op zijn hurken, en kennelijk goed gehumeurd, joeg de verkoper het vuur in zijn comfoortje aan, waarop hij de stokjes met kippenvlees roosterde. Niet heel hygiënisch, misschien, maar ondanks de karigheid van zulke berooide lui toch met een aroma, waar geen saté uit eigen keuken tegenop kan.

Ook ik liep de tuin in, op gitaarmuziek af. Zittend onder een boom droomde ik weg op de klanken en zong inwendig het melodietje mee met: 'Thuis leef ik, thuis leef ik, thuis léef ik...', zodat zich de gedachte begon te vormen, dat ik eigenlijk ook tussen twee bestemmingen pendelde. Dat was fataal: wat zou er van mij terecht komen, als ik geen ja tegen het verleden zeggen kon? Waar moest ik heen? Ik moest terug. Jawel, terug, maar waarheen?

Die knappe zuster Godelieve kreeg ik in de hoogste klas, twee jaar later, weer. Ze kende intussen mijn 'achtergrond' en sprak nooit meer over het kampongkind dat ik was of ben. Toen al was ik zeer gesteld geraakt op deze onderwijzeres, die niets liever wou dan mij op de HBS geplaatst te zien. 'Je bent een sportief kind,' zei ze. 'Je hebt prestige. Je moet ook je hersens trainen. Blokken, en alles onthouden. Dat moet voor jou niet moeilijk zijn'. Ik bewonderde haar, niet omdat zij zo knap was, maar omdat ze wist hoeveel tegenzin (zeer veel), hoeveel verveling en onaangenaams een schoolkind aan kan, om tenslotte toegankelijk te worden, zorgeloos en vrolijk.

Op een dag hing ze een schoolplaat voor het bord, 'Het verraad van Lombok, in 1894'. Daar zat een ingewikkeld verhaal aan vast, van jaartallen, Balische vorstendommen en ondervorstendommen, hun onderlinge verhoudingen en hun contracten met ons gouvernement, want in die tijd stond Lombok nog niet onder direct Nederlands gezag. En daardoor heen liep dan weer een heel ander verhaal, dat van de oorspronkelijke bewoners, de Sasaks,- mohamedanen, die om hun geloof door de Balische adel werden onderdrukt. Vooral de laatste Radjah, die ook nog onder het neerslachtig makende verdrag met Batavia uit wou, volgens welk een detachement van het K.N.I.L. op Lombok gevestigd was, maakte het zo bont, dat de Sasaks graag onze steun wilden hebben. Maar zover wilde de Balische aristocratie 't niet laten komen. Op zijn alleronverwachtst overviel zij het garnizoen en moordde het uit, tot verontwaardiging van de Nederlanders, thuis en in de Oost.

Isings, 'De verovering van Tjakanegara op Lombok, 1894'.

Op de plaat zie je een groepje Nederlandse militairen, kloeke, blonde, besnorde houwdegens. Eén heeft er twee bintangs op zijn jasje, en allemaal stralen ze een koelbloedige kalmte en vastberadenheid uit. Of nee, er staat er één bij in de grootste verwarring, met open mond, de ogen ten hemel opgeslagen. Hij raakte zijn helm kwijt, zo'n hoge, zwarte, met het blinkende embleem erop. En daarmee verloor hij ook zijn zelfbeheersing, en zal hij zelfs zijn leven verliezen, straks, wanneer hij neerzigt naast zijn zojuist gesneuvelde kameraad, die daar al ligt in een rust, die toont hoe rustig dit liggen in een glorieuze dood kan zijn.

Met uitpuilende ogen ('Zijn ogen snellen hem vooruit', zei zuster Godelieve)

[p. 16]

en een kreet op de lippen stormt een Baliër met een klewang op de militairen af. Dat vuurrode jasje op zijn blote bovenlijf, die band om het wild slingerende haar - het zijn als tekens van de ware doodsverachting, de wanhoop. Nog één stap, en de hevigheid van zijn ontredde zelf stort zijn strot in de bajonet die zijn tegenstander hem voorhoudt.

De plaat brengt de beslissende fase van de oorlog in beeld: de bestorming van Tjakranegara, waarbij de vorst aan de haal ging en de troonopvolger sneuvelde, maar dat schijnt hier allemaal bijzaak. Uit heel die strijd heeft de tekenaar op het scherp van de snede deze botsing van nuchtere berekening en mystieke verblinding uitgebeeld.

'Die met de bajonet,' wees zuster Godelieve, 'dat is Colijn. Hier is hij pas tweede luitenant. Hij zou nog carrière maken in Atjéh, adjudant worden van Van Heutz en tenslotte minister-president in Den Haag. Voor het aanvoeren van zijn peloton Ambonezen werd hij benoemd tot ridder in de Militaire Willemsorde.'

Dat waren de droge feiten. Maar dan leefde ze zich in hem in en probeerde ze zijn gezichtspunt te vertolken in een soort van jongensboekentaal:

'Het is een eigenaardig gevoel, als de kogels je voor het eerst om de oren vliegen. Eén sloeg er op een halve meter van me vandaan in de grond, met fluitend geluid. De eerste vlogen me links voorbij. Onwillekeurig boog ik mijn hoofd naar de andere kant, precies zoals iemand doen zou, die denkt een klap op zijn wang te zullen krijgen. Dit is een ogenblik dat ik nimmer in mijn leven vergeten zal.'

Een woeste stormaanval had plaats en een ontzettende kogelregen werd over ons uitgestort. De zegekreten der onzen vermengden zich met het doodsgerochel der Baliërs en het gekerm der gewonden. Het was alsof alles in vuur stond. Velen om mij heen vielen'.

Het moet wel zo zijn, dat een officier die zichzelf en zijn manschappen zonder aanzien des persoons als materiaal ziet voor de overwinning, als een schaker denkt. Maar mij vervulde deze elegante stijl met een mengeling van afschuw en bewondering. De plaat hypnotiseerde mij. Ik wilde mijn ogen er van afwenden, maar dat juist kon ik niet, hoewel het nauwelijks iets concreets was, wat me bezig hield. Niet die Baliër, bij voorbeeld, die prins met de dood voor ogen -extatische ogen. Hij wekte geen medelijden in me op, geen afkeer. Geen lust ook - stel je voor. Hij speelde hoogstens op de achtergrond een rol in het sombere bewustzijn van mij, dat bandeloosheid en verkwisting van energie en bloed bij hoge uitzondering de waarde van een mens uitmaken. Wat werd daar opgeofferd? Wat gered? Ik weet het niet. Maar het was mij onmogelijk naar deze uitzinnigheid te kijken, zonder met het karakter ervan in te stemmen en alle esthetiek maar overboord te gooien. Want die elegante stijl à la Colijn bezielde ook de tekenaar, die de velen die vielen, blindelings had weggeschilderd of uitgewist: waar waren hier de *Ambonezen* van Colijn? Niet één van hen is er op de plaat te zien. Ze vielen en werden dood gezwegen. Zo werkt in Holland de vaderlandsliefde.

In het hutje waar moes en Joesmin na aankomst te Batavia woonden, bleven ze niet lang. Joesmin sloot bij zijn vader een lening, vond een woon- en werkruimte en zette er zijn timmermansbedrijf op, net als buurman aan de ene kant een metaalbewerker en een handelaar in textiel aan de andere. Dat was bovendien een Keristèn, en daarom alleen al kon hij - tot haar voordeel - goed met moes overweg.

Het huis was wel klein, maar het was een *stenen* huis, en het had, behalve die werkvloer, een slaapkamer en een overdekte put met een zwartgeblakerd keukentje in één ruimte, waar je je natuurlijk ook baden kon. Wat er in het huisje aan meubels stond, had Joesmin gemaakt - op dat ene, hoog op de poten staande gietijzeren tweepersoonsbed na, met een klamboe en met spijltjes en krulwerk van witgeschilderd gietijzer. Ik keek er mijn ogen op uit: een rijkdom als we nooit eerder hadden bezeten. Ik besepte volstrekt niet hoe gewoon, hoe bescheiden en klein zij zich hadden ingericht, want Joesmin had de wanden gewit en het houtwerk een kleurtje gegeven, en moes wreef glans in haar meubeltjes. Alles leek me even mooi en nieuw in dit huisje. Maar bij arme mensen beginnen geluk en luxe ook eerder dan bij rijke: hoe rijk voelden we ons al niet toen we

[p. 17]

dag alleen nog maar naar Batavia reisden? Dat was in het wonderjaar 1929, reken ik na. In New York hingen ex-miljonairs zich op, of sprongen uit een raam,- en hier? Hier verwachtte men de verlosser, de Prins van Kling, de Mahdi, Djajabaja, Si Tandjoeng Poetih, of hoe ze maar heten wilden.

Behalve die vooruitgang in vergelijking met het hutje in T. (en de hoop op een mooie toekomst die ten spoedigste de bodem werd ingeslagen), zag ik natuurlijk ook het verval, vooral wanneer ik uit het raam in het steegje keek. 'Gang Sempiet' heetten zulke donkere, morsige steegjes in Batavia, spottend en gemeen. In de ondiepe gootjes die er liepen, verzamelde zich allerlei rommel, en soms was er een binnenzeetje van blauwig afwaswater, met zo'n vliesje van ingedikt schuim, gerimpeld door een zuchtje wind, wittig en vet. Daar hoorden ook geurtjes bij, die ik u besparen zal, maar die me een symbool toeschenen van de economische groei tegen de verdrukking in, waar ik het daareven over had. Een groei, die het verlies inhield van een voor mij ware en richtinggevende wereld: de rivier, de sawah's, de pisang- en klapperbomen in T. - Salamah. Ik verlangde naar haar en naar die dingen - eindeloos. 'Je zoekt de hemel in wat voor anderen de hel is,' zei pappa. Dat was misschien waar, maar ook: wat weet hij ervan? Wie weet welke mensen er doorgaans in de hemel komen, weet ook waar je je het best kunt amuseren. Voor mij was de kampong de hemel. Ik zie haar liggen in de diepte onder de maan. Hier en daar brandt een lichtje. Dat is heimwee: een gevoel van

eenheid.

Batavia verdeelt me integendeel over stukjes plattegrond rondom een school, een huis, een veld, een krot, die niets hebben met elkaar, maar alles met mij, voor wie buiten deze plaatsen de stad zich terug trok in een sfeer van onwerkelijkheid achter verkeersgedruis, geboomte, marktgeschreeuw en muren. Maar ze groeiden toch, die plekjes, traag en moeizaam, en de obstakels vermeerderden zich, maar ook de herkenningpunten. Een waroeng, bij voorbeeld, een reclamezuil, met plakATEN die ons Bokma-jenever aanraden, of een bakker: 'Jan Bakker, jé bakker'- een kernachtige, zuiver Hollandse, on-Indische zinspreuk, die ook met manshoge, witte letters op de huizenhoge, rode fabrieksmuur stond, aan de rand van de stad. Ik hield van dat brood. We hadden het elke dag vers, met zo'n zwart, knapperig brood korstje. Op Bokma wist pappa een woordgrapje: 'Bok - mabók-mabók' - wat maleis is voor 'dronken'. Hij dronk Bols, uit zo'n stenen kruik, en werd nooit dronken. Die kruiken stopte hij, als ze leeg waren, met de bodem naar boven, in de grond, rond een rozenstruikje of een bloemperk. Een soort opschepperij, die vrij algemeen was in Batavia.

Pappa wegbrengen naar de boot, hem afhalen van de boot. De geurtjes aan boord, van zee, verf en teer. De tocht met de taxi naar Priok, en terug. Andere tochtjes, met hem, naar oud-Hollandse bezienswaardigheden: de kippetjesbrug, het oude stadhuis, de oude stadsmuur. Hij was er graag en wees me waar vroeger de schildwacht gelopen had, en in wat voor een klein rond stenen, wit geschilderd huisje, - 'een peperbus' zei hij - de soldaat tegen de regen schuilen kon. Op de visveiling, Pasar Ikan, vlak daarbij, zag ik een haai, een vissoort waar ik de vreselijkste verhalen over had gehoord. 'Wat is hij klein,' zei ik teleurgesteld. Maar hij pakte het dier op een plaats, waar je bij andere dieren de neus kon vermoeden, en tilde er de bovenkaak aan op. Toen zag ik die tanden pas, vier, vijf rijen achter elkaar. 'Voel maar,' zei hij, 'maar doe het zachtjes. Het zijn net scheermesjes, al hebben ze een punt'. Ik voelde aan die tanden: scherp als een scheermes, met een punt die net zo scherp was. 'Als ik die kaak laat vallen, ben jij dat handje kwijt', zei pappa. Ik schrok en trok mijn hand terug - hij liet de kaak los, die dicht viel met een klap. En toen troonde hij ons mee naar het aquarium, waar ze levend rond zwommen in een apart bad.

'De gevaarlijkste zijn die op twee benen', zei hij. 'En daar zijn er ook meer van' - en dan lachte ik.

Ook met moes en Joesmin dwaalde ik door de stad. Naar Pasar Baroe, een ongelooflijk druk oord, waar uitdragerijen hun opzichtige waren op de stoep uitstalden, oplopend, als zitplaatsen in een stadion: emmers, teilen, manden, rijstkokers. Je had er hel verlichte stalletjes, volgepropt met ondergoed, jumpers, jurken, linten, kant en band. Toko's. Krotten. Restaurants. Soms gingen we er

[p. 18]

met de tram heen, tot de schouwburg - en dan liepen we een stukje. Op Pasar Baroe vond je altijd wat je zocht: lapjes goed, schriften, een asbak, een drankje. En als we lekker wilden eten, gingen we naar Glodok, waar je de geuren van de Chinese keuken al rook, ver voor je ter plekke was. Kikkerbilletjes, gefrituurd of in een sausje, mmm... En als we dan zaten, haalden we herinneringen op aan T. en hoorde ik soms een nieuwe naam. Kasimah, Rodijah, Soemar. Soemar, die uit de Priangan gekomen was, en die zich, net als Soekarno, westers kleepte: een pak, een zonnebril en - anders dan Soekarno - geen pitji, maar een *hoed*. Bovendien, zei Joesmin, had hij een wandelstok, en dat was niet gering. Schoenen droeg hij niet, wél sloffen soms, met leren bandjes, die elkaar kruisten over de middelvoet.

's Avonds, bij maanlicht of bij een flakkerend lichtje van een satéverkoper, hurkten ze neer, Soemar en zijn gehoor, en dan gaf hij hoog op van de Partai Nasional Indonesia, die in de Priangan zo'n grote aanhang had, en die de eenheid van de verdeelden - de Islamieten, marxisten en nationalisten - nastreefde. Vormden al die groepen niet één en hetzelfde volk? Denk je eens in, wie er profijt trok van al die verdeeldheid. Hadden de Christen, de kapitalist en de kolonisator zich niet ook verenigd in *de Hollander*?

En dan zinspeelde hij op Djajabaja's voorspelling, dat er hulp voor de Javanen zou komen

van de Prins van Kling uit het Noorden. En op fluistertoon, alsof hij een staatsgeheim openbaar maakte, vroeg hij zich af, of Soekarno dat eigenlijk ook niet zei, wanneer hij sprak van de ophanden zijnde strijd tussen de imperialistische machten, Engeland en Amerika enerzijds, en Japan daartegenover. Het volgende jaar, 1930, zou de revolutie brengen, zei hij, dat werd al tientallen jaren in de desa's gezegd. Daarom moesten wij één zijn en ons op de vrijheid voorbereiden. 'Sluit de rijen,' zei Soemar na elke bijeenkomst. Dat werd in T. bijna een wachtwoord. Men keek naar de onafhankelijkheid uit, naar de Prins van Kling, naar de oorlog, de revolutie. Naarmate het jaar - het magische jaar van de P.N.I. - zijn einde naderde, kregen de verwachtingen steeds groter vormen. Men zag in Soekarno de Ratoe Adil, die Colijn, Treub en De Graeff in zijn zak stak.

En Joesmin, een man van de daad, snelde in Djakarta - *Djakarta! De P.N.I. spreekt van Djakarta!* - zijn revolutionaire toekomst tegemoet - die bij aankomst aan barrels viel, toen die pastoor tussen neus en lippen door vertelde van Soekarno's arrestatie.

Verbijsterd stond hij even later weer op straat.

Maar ook de stad verbijsterde hem: de trams, de sado's, de mensen, de winkelwijken. Taxi's, bussen, fietsers - zoevend over geasfalteerde straten, en gehoor gevend aan een agent op een wit tonnetje die, soepel net zijn armen en een knuppel zwaaiend, het verkeerslawaaï dirigeerde.

Djakarta, dat was de hitte, de rijkdom, de bedelarij. Een ongehoorde verzameling van Chinezen, Arabieren, belanda's en Javanen, - niet bepaald de sfeer van boeren, karbouwen en Javaanse adel, maar het klimaat waar een vakman, een handelaar zich rijkdom kon verwerven, waar een politicus, een strijder kon groeien. Het klimaat voor een Indonesische republiek. Omdat hier, bij alle koortsachtige doelloosheid, een zekere orde, een gewenning aan regels, een verdraagzaamheid, een gebrek aan tegenstellingen door een teveel aan nuances, kortom: een zekere democratie bestond.

Zo groeiden aan de hand van mijn vier ouders die plattegrondjes tot steeds grotere complexen uit, en op een dag sloten ze, door een enkel steegje of juist door een heel stratennet op elkaar aan, en breidden zich met elkaar uit. En dan verdween als bij toverslag elk obstakel, werd *alles* herkenningpunt, met, in mijn hart, die levendige gewaarwording van een innerlijke klaarheid, alsof die terreinwinst op de stad, ook dáar de obstakels had gesloopt en een stukje ziel in kaart gebracht. Zo verdween allengs T. uit mijn dagelijkse overpeinzingen en werd de wereldstad een deel van mij, zoals mijn kampong dat was, en is,

[p. 19]

en blijven zal.

En verder ging ik weer. Alleen, of met een paar vriendinnen op de fiets. Met moes en Joesmin, of met pappa en zijn gezin. Eten op Pantjoeran, bij Thay Tong met zijn onovertroffen Poe jong hai (poe: Indonesiërs maken van de f- en v-klank een p-klank), of op Pasar Baroe in het restaurant Luilekkerland. Dwalen op de avondpasar, zwijgend, en kijkend met een hart vol begeerte naar dingen die je overdag niet eens zag.

Ik was er eens met Joesmin samen. Op weg naar huis hield hij een taxi aan, zo'n open taxi met het op de achterbank neergeklapte zeil. Hij zette me erin, bedacht zich dat hij nog tabak moest hebben, en liet me even alleen. De avondpasar is heel gezellig meestal, maar spookachtig ook, wanneer je je verlaten voelt in een taxi, alleen. Ik keek naar het slenterende volk langs al die stalletjes. Al die oliepitjes en flakkerlichten of felle carbidlampen, verwickeld in een strijd tegen de duisternis, die niet alleen heel Batavia, scheen het, maar mij vooral opslokken wou. Het zijn misschien juist die bescheiden lichtjes die het duister nog donkerder maakten en betoverender dan alle lichtreclames in het uitgaanscentrum bij elkaar. Kleuriger ook - *dat* is het: de kleuren fluoresceren hier. De enorme blote buik van die Chinees daar, lijkt van koper. Een vrouw schiet langs hem heen, een sleep kinderen achter zich aan, als een zwarte Chinese draak. Wanstaltige figuren achtervolgen haar: Balinese demonen, monsters uit de wajang golek. Een kat bestaat hier uit twee ogen, twee hebben er vier. Een hoer maakt obscene gebaren, een klant verlicht met een aansteker zijn gezicht. Zwevende feeën storten zich op de

stervenden, doden houden zich wankelend vast aan elkaar. Het griezelige is vermakelijk om te zien, en ik glimlach dapper om mijn vrees. Tot opeens, vlak voor me een jongetje oprijst uit zijn hurkende houding. Hij kijkt me strak aan, en nog altijd glimlach ik. Ik wil iets tegen hem zeggen, iets aardigs, maar hij spert zijn ogen wijd open, zwarte ogen in een doodsbleek gelaat, en langzaam heft hij dreigend zijn handen op, de vingers wijd uiteen en gekromd, de mond vertrokken in een grijns, zodat zijn keel vol strengen staat en zijn tanden blikkeren in het licht. Mijn hart stond stil, kil zweet parelde uit op mijn voorhoofd en een gil ontsnapte mij, een immense gil van diepe pijn, terwijl ik opsprong, en ik - hoe weet ik niet - in de armen van Joesmin belandde.

'Wat is er?' vroeg hij, 'waar schrik je zo van?'

'Die jongen,' zei ik, en ik wees de boosdoener aan. 'Die jongen...'

'Wat heb je gedaan?' vroeg Joesmin hem.

'Niets,' zei de jongen verbaasd. 'Helemaal niets. Ik stond hier toevallig'.

'Er is niks, zie je wel?' ei Joesmin glimlachend, terwijl hij me streelde. 'Er is niks'. Ook de chauffeur had niets gezien.

Ik begreep er niets van, ik vond het joch nu heel gewoon, met een gewone stem, heel menselijk, heel onschuldig. Ik voelde me beschaamd en liet me troosten, en Joesmin was bezorgder en liever voor mij dan ooit, en zeer troostrijk in zijn woorden.

Hoofdstuk 4

[p. 20]

Eén van de meisjes van school had me die avond met Joesmin gezien en blies daar op fluistertoon een fraai verhaal van op. De school geeft misschien te veel werk op, dat voor de meesten te eentonig is. Alleen een enkeling kan immers aan de hoge eisen van de sleur voldoen. Daarom zoeken leerlingen verstrooiing en is roddel iets verrukkelijks. Een meisje dat naast me zat op school, vroeg me of mijn vader werkelijk een inlander was. 'Welnee,' zei ik. 'Hij is blanker dan jouw ouders bij elkaar. Een Fries. Mijn moeder is een Indonesische. Echt, ik heb rasouders'.

Ze keek me aan, verbaasd, trok een wenkbrauw op en liet me staan. Andere meisjes lieten me staan. De ouders van mijn buurmeisje drongen bij zuster Godelieve aan op een andere plaats voor hun lieveling, Puck.

Waarom? wilde de zuster weten, en ze hoorde mij uit.

'Maar vindt u dan dat ik met Puck om zou moeten gaan?' vroeg ik. 'Verplaatst u haar.

Wat ze zegt, irriteert me. Ik hoor haar 't liefste zwijgen'.

Ik voelde me verbannen, vogelvrij, maar was daarnaast ook trots. Geen hangende pootjes en opzitten, dacht ik, en dat heeft niets te maken met gekwetste eigenliefde of gelijkhebberij. Veeleer is dat een gevolg van de gemoedsstemming die in je heerst als je alleen bent, temidden van de onverschilligen. De ware balling plaatst zich buiten de orde en ontwikkelt een olifantshuid tegen erkenning. Ik ben een kampongkind, en dat is meer dan Puck ooit zou kunnen zijn - daarvoor heeft ze te veel minachting voor zichzelf.

Mamma was natuurlijk verontwaardigd door die geschiedenis, maar ik weerhield haar van dwaasheden. Zuster Godelieve streefde geen zinloze verzoening meer na, maar liet weten dat Puck op mijn verzoek, niet op dat van haar ouders werd verplaatst. Joesmin was woedend. Ik dacht aan die Baliër op Lombok van het plaatje. Zo zou hij ook kunnen zijn, dacht ik, maar u vindt dat misschien vreemd, lezer. Hoe zou u zich hem ook zo voor kunnen stellen, waar u hem alleen maar kent als goedlachs of toegevend en als moeilijk te doorgronden. Om u dat duidelijk te maken, zou ik opnieuw naar T. toe moeten, naar zijn ouders, naar Soemar, naar een tijd die buiten me staat, en die toch zo nauw verweven is met wat ik ben en wat me lief is. En telkens weer zal dit jaar, 1929, terug keren in mijn verhaal, om er de chronologie van te onderbreken - niet uit onbekwaamheid van mij om precies te zijn, maar omdat het spectaculaire alledaagse een banaal en dus vergeten verleden heeft.

Hij lijkt zo dwaas, Joesmin, zo vrij van alle afgunst. Niettemin is hij even kwetsbaar en doortastend als de stad die hij verafgoodt. Maar tegenover dit 'progressieve', of liever: los daarvan, is hij ook uiterst Javaans en met enkele resten van bijgeloof behept - wat dan allemaal weer verbleekt in de gloed van een nationalistische hartstocht, die in Nederland allang niet meer bestaat, of je zou er een eeuw voor terug moeten - naar de dichters die Van Speijk bezongen. Hier bij ons, achterlijken, vind je wel een raar soort van gloeierig patriottisme, in de Vaderlandse Club anno 1929, bij liedjes van Koos Speenhoff...

Terug naar T. dus, waar Joesmin woonde en timmermansknecht was in het bedrijf van zijn vader, en waar hij Soemar ontmoette, zijn ware goeroe.

Amat, de timmerman, had zijn woning annex werkplaats aan de hoofdweg van dit vriendelijke plaatsje met zijn lange bomerijen en witte huizen met hun luifels van steen of golfplaat. Het was een nieuw gebouwd, houten huis, dat door de brandverzekering in de plaats was gekomen van het oude, armzalige, door de vlammen verwoeste. Een groot uithangbord, geel, met blauwe letters, vestigde nu heel opzichtig de aandacht op de zaak. O zeker, sinds de brand ging het de timmerman voor de wind in T.

Hij stuurde zijn zoon naar een zgn 'wilde school', waar diens goeroe niet naliet hem de gebeden in het Arabisch te leren opzeggen. Maar Joesmins hart was niet fanatiek en zijn geloof niet erg groot. Hij gaf al gauw de brui aan de geleerdheid en vroeg zijn vader om een plaats in het bedrijf, die hij ook kreeg. Hij had dus alle reden om vrolijk door het

leven te gaan en doorgaans

[p. 21]

deed hij dat ook - op zijn werk, of in de middag, als hij met een paar vrienden nu eens niet naar de aloon-aloon liep om balletje te trappen, maar naar de waroeng voor een bordje lekkers. Ik was er niet bij, toen hij Noer daar voor het eerst ontmoette, maar toch weet ik, dat zijn luidruchtigheid meteen verstomde, toen ze hem even, o, eventjes maar, aankeek. Daar bleef het bij, die eerste keer.

Diezelfde avond, de duisternis was nog niet gevallen, kwam hij als bij toeval in de kampong van Rodijah terecht.

'Sepada,' riep hij toen hij onder de luifel, een soort van luifel, van haar huisje stond: 'Is daar iemand?'

Binnen hoorde hij gescharrel, toen week de deur onder de druk van zijn hand.

'Joesmin?' hoorde hij vragen. Met het lampegas in de ene en een aangestoken lucifer in de andere hand probeerde Rodijah de petroleumlamp op tafel aan te krijgen, terwijl ze naar hem opkeek met een glimlach. De vlam flakkerde even en werkte op haar kin en wangen als een strijklucht op een reliëf. Haar ogen glansden erin.

'Joesmin,' herhaalde ze. Toen zette ze het gas op de lamp, hing die aan de wand en keek hem opnieuw aan, natuurlijker nu, zonder die schaduwgevechten tussen wenkbrauw of jukbeen en de glans of het wit der ogen. Ze kon terug zien op een welverspilde jeugd.

Dat ze mooi was, nog steeds, beseftte ze wel. Maar dat zo'n gave eerder een wrede geschenk van de hemel was dan een zegen, begon ze nu toch in te zien. Niet eens omdat ze zo ijdel was, naar omdat het oeroude geloof dat in haar heerste, leefde - werkelijk leefde en dus, evenals haar schoonheid, zijn doodsstrijd streed. Nog stond ze in de wijde omtrek bekend als een droomuitlegster en kruidkundige van formaat. Een tovenares, zei men zelfs, van wie helaas een grote aantrekkingskracht uitging op mannen - jonge, als Joesmin, oude, stokoude, als Koesno: zij beschikte over uitzonderlijke gaven.

Met voldoening zag ze, dat Joesmin de djimat droeg, die ze hem cadeau had gedaan bij de aflevering van haar spiegelkast. Dat was nu al weer twee jaar geleden - toen ze zich nog niet in al te zorgelijke toekomstverwachtingen hoefde te verdiepen, al begreep ze toch, dat hij maar net op tijd kwam, die spiegel, om haar te helpen in de strijd tegen de verwelking, die ze op een afstand hield met smeerseltjes en olietjes, waar zij alleen de bereiding van kende.

Hij volgde haar blik, terwijl hij haar groette, en betastte de amulet.

'Doe hem nooit weg,' zei ze. 'Hij beschermt je ook tegen Kasimah'.

'Nooit,' beloofde hij. Ze steunde hem in het verzet tegen vaders tweede vrouw - een helleveeg, deze Kasimah: trots, hooghartig, scherp van tong. Zo'n mens dat iedereen achter de voden zat met: 'doe dit, doe dat' en zelf geen vin verroerde, maar niets naliet om iedereen ervan te overtuigen dat alles in huis, en ook daarbuiten, draaide om haar. Rodijah had Joesmins moeder goed gekend, lang geleden, en Kasimah vond in haar ogen dan ook geen genade. Tijdens de sedekah, een paar maanden voor zijn geboorte, had ze moeder voorspeld - nee, niet voorspeld, naar gezien - dat hij een djago zou zijn, een zwervende strijder. Ze had hem helaas niet op zien groeien, Rodijah. Ze trouwde immers toen hij nog geen drie was, en volgde haar man naar S., waar ze hem in de steek liet voor een ander, en die voor weer een ander, en die... Ze verkocht en leverde haar minnaars waar ze bij stonden - tot ze weer terugkeerde naar T., een paar jaar geleden. Alleen, en het moet worden erkend, even mooi als, en boeiender dan vroeger. Toen pas kreeg ze de kans haar achterstand van jaren in te lopen, en zich met verdubbelde ijver aan zijn vorming te wijden. Ze herinnerde hem natuurlijk aan haar voorspelling, waar hij nog van wist, en waar hij half en half in geloven ging, omdat hij erin geloven wilde, - al was hij dan al achttien nu en bijna een volleerd timmerman - en geen kampioen, geen djago. Hij hing aan haar lippen,

[p. 22]

in de lange nachten die hij bij haar doorbracht, naast haar op de rustbank gelegen. En als ze hem in haar armen nam, geloofde hij alles van haar, en als hij uit haar armen gleed, geloofde hij niets meer. Niets van haar verhalen over geestverschijningen en spokerijen, niets van de tekens en de eeuwenoude profetieën of, de heldendaden uit de Brattajoeda, en stellig helemaal niets van háar. Tot ze de spot begon te drijven met zijn kranigheid: dan geloofde hij alles weer. Alles - zelfs dat de geest van zijn lieve moeder rondwaalde over de wereld, op zoek naar hem en naar zijn broer Troeno, die Kasimah ijlings ontvlucht was: de lafbek, die nu in Depok zijn brood verdiende,- de slimmerd. En hij?

Hij voelde zich dom en klein en in de war, en schuldig toch ook, op één of andere duffe manier. Wat zocht hij hier? Hoe was hij hier beland?

Hij deed wat stijfjes, wat onwennig. Hij was naar haar toegekomen, en wist niets te zeggen, niets te doen. Een onmondig kind, een hulpeloze baby: help, moeder!

Rodijah voelde dat natuurlijk haarscherp aan. 'Je moet je lot aanvaarden, hoe ellendig je lot je ook lijkt,' zei ze. 'Voor je geluk moet je bidden, je moet nooit het onmogelijke vragen'. Ze nam zijn hand en trok hem naar de bank. 'Wat ik vraag, is alleen wat mogelijk is,' voegde ze eraan toe, naïef, en zonder enige dubbelzinnigheid.

Hij ergerde zich. Voor het eerst in zijn leven ergerde hij zich aan haar.

Ze had de boerse vaardigheid van zich bij het onvermijdelijke neer te leggen, en de deugdzaamheid om daarmee in het reine te komen. Maar intussen dicteerde zij hem de regels, waar hij maar aan te gehoorzamen had. Intussen had ze macht over hem, omdat ze mooi was, omdat haar blik hem bedwelmde, omdat ze tweemaal zo oud, zo sterk en zo wijs was als hij. Omdat haar verstandhouding met het hogere hem deed huiveren. De duivelin - ze kleineerde hem, meer dan Kasimah deed: voor Kasimah was hij tenminste nog een gelijke. De conclusie die hij uit deze waarheid trekken kon, zou haar uit de droom kunnen helpen, dacht hij nog. Maar hij zweeg, en zat even later zelfs met een dampende mok zwarte koffie, die hij scheutje voor scheutje van zijn schoteltje opslurpte, het koffiedik in de beker houdend.

'Ik vraag niet wat mogelijk is,' zei hij. 'Ik sta voor alle mogelijkheden open.' Ze rook onmiddellijk lont. 'Wie zo praat, trekt het noodlot naar zich toe,' antwoordde ze. 'Je praat onvriendelijk, je bent gevaarlijk, je hebt me de laatste tijd schandelijk verwaarloosd. Waar verdien ik dat aan? Je staat niet open, je verbergt iets. Moet Rodijah je helpen? Kom.'

Ze drukte haar onderlijf tegen hem aan, en trachtte zijn baadje los te werken. Maar hij maakte zich handig uit haar omarming los en plukte voorzichtig aan haar kebaja. 'Ik heb een besluit genomen,' zei hij. 'Als ik bij je blijf, dan doe ik dat, omdat ik dat wil, omdat ik dat zo regel'. Het klonk niet bruut, eerder vriendelijk. Maar zij sloeg de handen voor het gezicht, alsof hij haar geslagen had, en snikte, snikte, overluid en in grote verslagenheid. 'Ja,' hoorde hij zeggen, 'ja, Joesmin, alles wat jij wilt'.

Verbijsterd keek hij toe. 'Hoe is dit mogelijk?' dacht hij. 'Deze plotselinge omslag in een verhouding,- waarom heb ik dat niet honderd keer eerder gedaan? Ben ik dan werkelijk een djago?' En hij ontdeed haar van haar kleren en wierp zich op haar, en raakte bij alle rechtschapenheid eigenlijk in een overwinningsroes.

Zo zijn Javanen. Ze komen nooit helemaal uit het wentelend wiel van macht en dwang. Ze zijn nooit helemaal een vorst, nooit helemaal een slaaf. Omdat er voor hen geen rijk van het goede bestaat, zonder het rijk van het kwaad. Herleeft de Dasamoeka niet na zijn nederlaag tegen Dewi Sinta? 'Hoe zou de wereld blijven bestaan, als er geen Dasamoeka en geen godin als Sinta bestond?' vroeg hij zich af. 'Zij zijn immers de zin van de wereld'. Zo vond Joesmin in het kosmisch evenwicht het zijne. Hij voelde zich één met Rodijah en met alle mensen, en leeg toch ook, en één met de ruimte, wijd als de lucht, en leeg. Maar gelukkig was hij niet.

[p. 23]

De volgende morgen werd hij wakker met een lichte hoofdpijn. Hij liet Rodijah liggen en liep snel naar huis.

'Hij komt alleen voor zijn ontbijt,' foeterde Kasimah, zodra ze hem zag. 'Hier, eet wat. Je

ziet er niet uit, zoals je je verwaarloost. Wat moet er van je worden zonder mij? Iedereen is al aan het werk'.

Ze ging naast hem zitten. 'Die arme Sastro,' zei ze op een klaagtoon.

'Er zijn geen wonderkuren meer voor zijn ogen. De doekoen hoeft niet meer in de toekomst te kijken, de toekomst zelf voorspelt blindheid voor de zielepoot. Hoe moet dat als hij straks werkelijk niets meer kan zien - met zijn vrouw, zijn handel in lederwerk? Hij heeft zijn zoon gevraagd terug te komen. Maar die deugde toen al niet'.

'Wie is dat dan?' vroeg Joesmin.

'Maar dat is Soemarjono,' zei ze. 'Soemar, die zes jaar geleden weg ging, naar zo'n theefabriek in de priangan'.

Soemar kwam. Wie zou er anders voor zijn ouders zorgen?

Hij kende dit land. De rijstbouw op de sawah's, het vergezicht van groenige heuvels, en bergen die zich in nevels hullen. Javaanse Brahmanen hadden hier rondgelopen, hun heiligdommen neergezet, hun leer verkondigd, hun voorouders vereerd en hun goden - en ook op sawah's geploeterd en gezwoegd. Tot de Javaan, moe van al die verering, de jeugdige Islam omhelsde, en van de oude invloeden behield, wat hij voor zijn dromen niet missen kon: goden, vorsten, demonen... Zo schiep hij een veerkrachtige cultuur, die in later tijd met even grote eenvoud de meest progressieve strevingen in zich op kon nemen, om zo de rimpels van het antieke weg te strijken.

Er was niet veel veranderd in T.

Hij liep langs het nieuwe huis van de timmerman, die hertrouwd was. En Rodijah was terug, zei zijn moeder, maar Rodijah kende hij niet. Men kende hem evenmin, op een enkeling na, die hem vrolijk begroette en het lot van zijn vader betreurde. Hij trok veel bekijks met zijn westerse kleding. Iemand meende dat hij een Keristèn geworden was... Zijn vriendinnetje van toen ontmoette hij, - een peutertje aan de hand, een baby op de heup.

Hij was eigenlijk alweer helemaal thuis, met het gevoel van nooit te zijn weg geweest, sinds hij zijn zieke vader bij zijn terugkeer had begroet, - op een knie voor deze gelegenheid - en de handen tegen elkaar als een langs de nerf dubbelgevouwen blad, de gekruiste duimen tegen het voorhoofd. Een eerbetoon dat door fanatieke moslims werd verworpen, zoals die ook de wajang en de gamelan verwierpen: erfstukken uit het oude rijk van Modjopait.

Wat zat er achter die vervolgingsdrift, en wie? Tyrannie, en geestdrijvers die heel precies weten, wat normaal is en wat er dus kapot moet. Die hun eigen verleden niet willen kennen.

Dat was bij de oude Sarekat Islam wel anders. Daar werd je lid van de club, door op de vraag: 'Bent u Javaan?' te antwoorden met: 'Ja, ik ben Islamiet'.

'Javanen zijn geen Islamieten', zeiden de doordravers. Maar dat zei, met veel meer verdeling nastrevende bedoelingen, Colijn ook. Die liet er zich op voor staan, meer van de Islam te weten, dan de gemiddelde Javaan. Maar naakte die meerderheid van kennis deze hooghartige man soms tot een beter Islamiet dan een desnoods onwetende Javaan? Zou je de vraag wie je God of je geliefde is, maar niet over moeten late aan wie er aanbidt of bemint? Zou het niet zo zijn, dat wat er bij de fanatici aan Islamietische of Colijniale kant in een kwade reuk staat, juist van het hoogste belang is - voor óns? Wajang, gamelan, politiek, vrouwen: de zich God en goden scheppende gevoelens...

[p. 24]

Daarom keek hij huizenhoog tegen Soekarno op, die hij eens had horen spreken in Bandoeng. Hoe zou Soekarno ooit zo verdomd eenzijdig kunnen zijn, waar zijn eigen moeder, op Bali geboren en in het hindoegehoof groot gebracht, na haar Islamietische huwelijk uit de Brahmanenkaste was gestoten?

Bij de aloon-aloon aangekomen, liet hij zijn ogen dwalen over een groepje meisjes, die het luidruchtige voetbalspelletje van een paar opgeschoten jongens volgden. Met weemoed dacht hij aan Toeti en Piah, die hij achtergelaten had: de vrolijkste theepluksters van de fabriek. Piah, de zachtste van de twee, de ijverigste ook. Toeti, die

nu weer geheel en troosteloos aan haar echtgenoot behoorde. Opnieuw wierp hij een blik op de meisjes. Hun gekwek, hun gebaren, hun lach. Vrouwen.

Op een muurtje was er één bezig zich een sirihblad te vouwen. 'Veertig, dacht hij, 'en tandoos'.

In de schaduw van een uitzonderlijk hoge tamarindeboom zaten een paar venters bij elkaar, naast hun last van lekkernijen en hun klanten voor tapé, ijs of tjintjau. Hij zocht naar zijn beurs. Voor een goed gesprek had hij wel een paar centen over. Hij vond een plekje en bestelde een bekertje tjintjau, een donkergroen gekleurde, gelatine-achtige, uit brede, sappige bladeren van een heester geknepen gelei, die je met een lepel (nou ja: een plat stukje van een klapperdop aan een bamboe- of rotansteel) uit een tobbe schepte en met een suikerzoete siroop overgoot.

Zo kwam hij op zijn hurken naast Joesmin terecht.

'Hallo, vreemdeling', zei Joesmin.

Maar Soemar schudde het hoofd. 'Nee,' zei hij, 'ik ben hier geen vreemde'.

En hij vertelde Joesmin het bovenstaande, veel uitgebreider nog dan ik het deed, en maakte hem tot medewetende.

Hoofdstuk 5

[p. 24]

Ik heerste in de klas. Keek ik één der meisjes aan, dan sloeg ze haar ogen neer. Puck keek niet eens neer. Waar ik me bevond, ontweek ze mij. Ik genoot. Als we met gym een spel deden, handbal, kastie, koos ik als aanvoester van één der partijen, altijd Puck in mijn groep. Een aanvoerder heb je te gehoorzamen, en ongetwijfeld heeft een aanvoerder het recht zich boos te maken over fouten van iemand uit zijn groep. Puck maakte ze, als ik alleen maar naar haar keek. We verloren de partij natuurlijk niet altijd, maar toch met een zekere regelmaat. Dan zweeg ik, omdat de anderen spraken. Zo steeg mijn ster, ofschoon ik met niemand uit die klas omging. Maar er werd daar druk over mij gepraat, ook met buitenstaanders. Op de speelplaats zochten meisjes uit de lagere klassen mijn gezelschap, ik was bepaald populair. En ik gaf voorbeelden. Soms liet ik me door moes of Joesmin van school halen, en dan hoefde ik er niet op toe te zien, dat ze werden gerespecteerd. Ik verwachtte dat, en men wist dat ik dat verwachtte.

Buiten school was dat anders. Joesmin noch moes zouden het ooit in hun hoofd halen, ergens met mij naar toe te gaan, waar gewoonlijk alleen Europeanen kwamen. Dat was te duur. Omgekeerd zag ik - afgezien van mezelf - nooit een belanda in een waroeng. Dat was te goedkoop. De indruk die status en ijdelheid hier, zelfbeperking en eenvoud daar op veranderlijke zielen maken heeft iets van doen met het karakterbederf bij meisjes als Puck. Dat besepte ik toen natuurlijk niet. Toen had ik alleen oog voor de strijd die ik winnen wou, en die mijn ijdelheid streelde. Nu kan ik zeggen: ik had iets menselijker kunnen zijn. Wat toen 'strijd' was, is in het overzicht van nu een gehoor geven aan een trek van mijn natuur, die ik niet kende omdat ze immers zonder roep van buiten af niet wakker wordt. Gebeurt dat wel - en die dingen gebeuren helaas - dan sla je je erdoor heen, als je niet voor de bijl wilt. En daar is die gelukkige kringloop van zelfvertrouwen en good-will voor nodig, die het verschil uitmaakte tussen Puck en mij. Had zij aanvankelijk succes, tenslotte moest zij zich tot het uiterste, en met weinig resultaat voor haar ijdelheid inspannen. Mijn ijdelheid werkte voor mij, en veranderde een stukje van de wereld. Niet veel, zoals gezegd, maar toch.

't Kostte me niet veel moeite mamma ervan te overtuigen, dat ik niet naar het R.K. vervolgonderwijs voor meisjes moest, waar Puck en de haren immers heen zouden gaan, maar naar de 'gewone' H.B.S. Ze gaf vrij gauw toe, ondanks bezwaren van heeroom en zuster Godelieve, en kreeg toen een hoop gezeur van Ron, haar oudste, te verduren, die vond dat hij ook naar die school moest, en niet naar het Canisius College. Hij verziekte de stemming in huis, stookte mij op en verpestte de vakantie in Buitenzorg; maar in het nieuwe schooljaar ging ik naar de H.B.S. en hij naar het college. 'Dan had je maar niet R.K. moeten wezen,' beredeneerde mamma haar besluit. 'Jij hebt met niemand ruzie'. Ik wende snel aan die school, aan het tempo van de lessen, de leraren.

Saaie, vrolijke, onhandige, geroutineerde. Ik had een zwak voor de leraar Franse taal. In de kantlijn van zijn boekjes stonden notities in zijn nette schoolschrift: welke mopjes of anecdotes hij ten beste kon geven bij de behandelde stof. Een jongen die was blijven zitten, kon bijna feilloos voorspellen, wat er na een stukje lectuur volgen zou: een grap, of juist een roerend verhaal, waarbij de man een echte traan wist weg te pinken uit een hoek van zijn oog. Ofschoon hij niets met het woordenboek te maken had, heette hij Tenbruggencate. Hij was één brok plichtsbeseft, maar zonder die bloedeloze ambtelijkheid van de noeste werker. Integendeel, hij leerde ons deuntjes en dreuntjes, op de melodie en het ritme waarvan we de rijtjes onthielden, die hij ons opgaf. In het begin schaamde je je dood voor deze vorm van community singing, maar die bespaarde ons thuis toch veel tijd bij het leren. Hij was in mijn ogen al oud, ver in de vijftig, met dat witte haar, netjes gekapt om een kale

[p. 25]

schedel. Rond als een ton was hij, en vermoedelijk met een lieve vrouw getrouwd. Zijn tegenpool was de lerares biologie. Een onverschillig natuurmens met de kin en het lange, achterover gekamde haar van Multatuli. In plaats van diens snor droeg ze een bril met uiterst dikke glazen: 'Ik heb de microscoop maar op mijn neus gezet'. Ze was grappig zonder voorbedenking, speelde op elk voorval in, en wist je heel ad rem in toom te houden, zonder je sympathie voor haar te verspelen. Ze had een klein aquarium, groot genoeg voor een paar schutervisjes. Sierlijke diertjes, die met een straaltje water op een insect schoten, dat, te water geraakt, hun prooi werd. Ze smeerde de stengels van boven het water uit groeiende waterplanten met honing in, en lokte zo de vliegen. 'De natuur is wreed,' zei ze, 'maar soms moet je haar een handje helpen'. Thuis hoefde ze die lastige vliegen niet: 'Hier zijn ze in goed gezelschap'.

Tussen deze twee uitersten van schoolse humor en leraren-ironie bewogen zich hun collega's, en wij bewogen mee, van schooljaar naar schooljaar, van grote vakantie naar grote vakantie.

Die vakanties deelde ik door twee: zo lang bij moes thuis, zo lang met mamma mee naar Buitenzorg - altijd Buitenzorg, bij haar vriendin, 'tante' An - blond, rijzig, getrouwd; twee kinderen van 17 en 18, toen ik veertien was.

Nieuw land moest worden ingelijfd, toen ik veertien was. Mijn eerste beha kocht ik met mamma bij de Bonneterie. Een goed passend, naturelkleurig ding, van zijde en kant en band. Wonderlijk dat je daar zo trots op kon zijn: een kledingstuk, heel mooi gemaakt, maar absoluut niet met de bedoeling, dat het in de buitenwereld een lust voor het oog zou zijn. In zijn verborgenheid kreeg het niettemin toch genoeg aandacht. Jongens, die achter me zaten in de klas, lieten het bandje wel eens springen op mijn rug, en op straat hoorde ik opmerkingen die ik veinsde niet te horen. Ik werd natuurlijk groter, en ik zag er, vergeleken met andere meisjes echt leuk uit. In het zwembad moest ik soms een glurend gezichtje van onder het portiertje weg trappen, maar eerlijk gezegd had ik me als klein kind, en opgejut door Ron en Bert, ook wel aan zulke plagerijen overgegeven, en eigenlijk interesseerden ze me niet.

In deze tijd besteedde ik meer zorg aan mijn uiterlijk, al had ik dat nooit verwaarloosd, eenvoudig omdat ik daar van mamma geen kans toe kreeg. Wel liet ik me, tegen haar zin, van mijn lange haar ontdoen tot er een soort van pagekopje ontstond, zoals zij dat had, jaren geleden. Mijn gezicht leek er zo wat minder ovaal door, wat voller, passender bij mijn grote, zwarte ogen en rode, niet al te smalle lippen. Ik heb lange, sterke benen, een wespetaille van nature, en ronde, ronde heupen, zoals Joesmin al zei, toen ik zes of zeven was. Wat me verbaasde, was de uitbundigheid van mijn secundaire haargroei.

Vieto, een ontharingsmiddel, vond ik onaangenaam vanwege de geur. Mijn oksels moest ik bijna dagelijks scheren, vanwege mijn mouwloze jurkjes, die bij voorkeur een V-hals hadden, zodat ik argeloos mijn beha kon showen, wanneer ik me voorover boog. Als ik naar Joesmin keek met zijn gespierde, maar haarloze borst en zijn donsharig snorretje, kreeg ik bijna medelijden met ons. Niet dat mijn borst behaard was, al groeiden er wel eens een paar haartjes in de buurt van de tepels - maar zo'n verschil leek me werkelijk een betreurenswaardige scheppingsfout, al scheen hij er niet zo onder te lijden als ik.

Toen ik veertien was, en bij tante An met vakantie, werd op een dag de rust daar plotseling verstoord door een brief van G. Orsini, arts te T.

Heerom, de pastoor, had een hartaanval overleefd, schreef hij in zijn schrik-aanjagend handschrift. Hij was er slecht aan toe, leek voor de helft van zijn lichaam en voor de rest van zijn jaren verlamd, - als er tenminste nog van jaren gesproken kon worden. Een tweede aanval binnen afzienbare tijd zou immers fataal moeten zijn. Heerom had naar mamma gevraagd, dringend, smekend, slikkend, stotend, rochelend, boerend en onverstaanbaar. Ze moest er heen, dat kon niet anders, maar hoe nu met ons: Ron, Bert en mij?

'Die moet je dat niet aandoen,' zei tante An. 'Zo'n reis en dan een naargeestig verblijf daar. Laat ze toch hier'.

[p. 26]

Er knaagde iets aan mij. Een kwaad geweten. Wat zou ik graag meegaan naar T., naar mijn kampong, naar Salamah, die ik zo lang niet had gezien en die ik misschien niet eens herkennen zou. Naar de sawah's, de pantjoeran, de waroeng, de nachten en hun geluiden... Maar was het niet *slecht* van mij, munt te willen slaan uit het lijden van wie mijn weldoener was: Heerroom?

Ik wist mijn gedachten, gevangen door emoties, niet vrij te maken. Het was een onbillijk belang, dat ik bepleiten wou: terug - voor één keer terug naar T.

Het stormde bij mij, daarbinnen, een orkaan. Ik was totaal in de war, wist niets te zeggen, ik zou dat trouwens niet kunnen, niet zonder een trillen van mijn stem - men zou onmiddellijk mijn baatzucht horen spreken: 'Niet Heerroom, maar Salamah hypnotiseert haar en dringt haar tot spreken'. Ik wou niets voor mezelf vragen, echt waar, maar juist dan gebeurt het natuurlijk wèl, dat pleiten, praten - dat met geen macht ter wereld te verhinderen valt: hèt zal spreken, in mij, uit mij, want *het* dient zich te laten horen soms, ook dat kan niet anders.

'Ik zal je niet voor de voeten lopen,' hoorde ik mezelf zeggen, 'maar mag ik mee, mag ik alsjeblieft mee, voor jou, voor Heerroom, voor mezelf? Hoe vreselijk zou het zijn, mij hier achter te laten, terwijl ik niets liever deed, dan meegaan met jou, niet zomaar ergens heen - maar daarheen, waar ik naar verlang?' En ik liep op mamma toe als een automaat, en kon niets meer zeggen, niets doen, dan stilletjes en ingehouden huilen.

De brief, ons nagestuurd uit Batavia, waar hij eerst was besteld, kwam helaas te laat. De pastoor kreeg de tweede aanval, die dodelijk was.

Daar lag hij nu, heel vredig en eigenlijk heel jong om te zien, met gevouwen handen opgebaard in de pastorie, waar tal van bezoekers afscheid van hem kwamen nemen, en waar wij met zijn opvolger kennis maakten, - een Indische geestelijke, die de situatie niet helemaal scheen te beheersen, overdonderd als hij werd door de plaatselijke grootheden, parochianen, andere belangstellenden mensen die nu eenmaal onvermijdelijk zijn: de correspondent van een krant, de begrafenisondernemer, de heer G. Orsini, en als klap op de vuurpijl: familieleden van de pastoor: mamma en ik. Terwijl hij orde schiep in de chaos van kransen, takken en bloemen - ongelofelijk veel witte lelies - wees hij ons een plaats, waar we de condoleances in ontvangst moesten nemen. Deze gedachte liet hij zich pas na de grootste inspanning van mamma uit het hoofd praten.

Ze vertelde hem erop gerekend te hebben, hier te kunnen logeren, in de pastorie, maar dat kon helemaal niet, zei hij. 'Ik kan als pastoor geen vrouwen te logeren hebben, hoe groot dit huis ook is. Bovendien zal het te druk hebben met alle voorbereidingen voor morgen. De Heilige mis, een overvolle kerk, de begrafenis, en een stoet waar geen einde aan komt. Meer kan ik echt niet aan. Ik zal ervoor zorgen dat u naar hotel X. gebracht wordt'.

En zo zaten wij in de vroege avond op het terras van het hotel en zagen er de zon in een gloed van kleuren achter de bergen verdwijnen. Muggen, krekels, kikkers lieten zich horen. Om acht uur zaten we zonder veel trek en om half tien lagen we doodmoe in bed.

Ik dacht aan Heerroom, die ik maar een enkele keer had meegemaakt in al die jaren waarin zijn baard van zwart grijs geworden was. Altijd had ik een beetje angst voor hem, alsof hij opnieuw in zou kunnen grijpen in mijn leven, en nu lag hij daar, allerm minst schrik aanjagend, zoals ik, ook al door het overspannen alarmgeroep van de dokter, vreesde. Van de hevigheid van Heerrooms ontredde was niets terug te vinden op zijn kalme gelaat, waarvan de rimpels verdwenen leken, en dat verbaasde mij. Denken over de dood joeg mij altijd schrik aan, en bracht me enge, middeleeuwse prenten voor de geest: op de trom slaande skeletten in een slingerende optocht, een naakte vrouw in een graf, terwijl een pad bezit neemt van haar schoot... Maar de doden die ik zág: ons hondje Drommel, onze zwart-witte kater Zorro, met die rare knik in zijn staart, en Heerroom, hadden iets onpeilbaars, alsof ze in het bezit waren van een geheim

[p. 27]

dat ze ons niet mochten vertellen. Alleen de dode vogeltjes die ik wel eens zag, vederloos uit hun nest geworpen, of doorboord door een schot uit de windbuks van Ron, toonden een beeld dat overeen kwam met mijn idee van de dood als iets afschuwelijks, als een lot dat niemand verdiende. Dode vogels hebben iets ongerijmds: ze liggen. Een vogel hoort niet te liggen. Hij hoort ook niet aan de aarde toe, vind ik. Ik zou later helaas maar al te vaak in de gelegenheid zijn, mensen, die door geweld om het leven waren gekomen, als dode vogels te betreuren: ook zij horen eigenlijk aan de aarde niet toe.

'Je hoeft niet mee naar de begrafenis,' zei mamma, 'daar ben je niet op gekleed. Maar je gaat toch wel mee naar de kerk?'

'Ja,' zei ik, 'natuurlijk.'

Ze had nog in Buitenzorg een zwarte jurk gekocht, die ze als rouwjapon kon dragen bij een daar eveneens aangeschafte zwarte hoed met zo'n voile. Daar zag ze bij alle verdrietigheid heel mooi in uit.

De kerk was overvol, de mis indrukwekkend, de stoet lang. Na de mis mocht ik weg.

'Ga maar kijken of Salamah je nog iets te zeggen heeft. Een droom moet iets werkelijks hebben, maar na acht jaar... Als er nog iets van verbondenheid is, is dat al heel mooi, begrijp je dat? Laat je niet teleurstellen door de werkelijkheid, hoor'. Ze gaf me een kus en haalde haar hand door mijn krullen.

'Nee,' zei ik. 'Natuurlijk niet'.

T. was me al tegengevallen tijdens de rit naar het hotel. In mijn herinnering was alles groter, kleuriger ook, met wittere huizen, wittere bloempotten, diepere erven, groener, schaduwrijker bomen. Maar het was alleen naar drukker geworden, meer fietsen, meer mensen, meer van die dokars, als die waar wij in gezeten hadden. De aloon-aloon, de waroeng daar - ik paste er niet meer in. Maar de weg wist ik, alsof ik die dromen kon. De kampong, de ongeplaveide paadjes daar, nat en modderig - een ramp voor mijn schoenen en sokjes, en vast en zeker een teken, dat dit paradijs voorgoed voor mij gesloten was. Niemand die me hier herkende, al zag je de verbazing op ieders gezicht. 'Waar vind ik Salamah?' vroeg ik een vrouw. Ze wees: 'Daar staat ze'. En werkelijk, daar stond ze, heel vrouwelijk in sarong-kebaja, heel jong.

'Salamah,' zei ik - en verrast, en blij toch ook, dacht ik, herkende ze mij. 'Inah, dat jij hier bent, zomaar opeens'. We omhelsden elkaar. 'Kom,' zei ze, 'laat je eens zien'. We draaiden om elkaar heen en bekeken elkaar en zeiden steeds opnieuw hoe mooi we elkaar vonden. Toen bracht ze me mee naar binnen, waar haar moeder bezig was met het raspen van de klapper. We dronken thee met zijn drietjes, wisselden nieuwtjes uit en haalden herinneringen op. 'Toe,' zei ik opeens, 'laat me alles nog es zien, hier. Morgen moet ik misschien al weer weg'.

Salamah bracht me naar de rivier, de pantjoeran, de plaats waar het hutje van moes en mij had gestaan, en dat op zijn beurt door een bandjir was meegesleurd.

In een schuilhutje langs één van de sawah's gingen we zitten.

'Vertel,' zei ik. 'Vertel me eens van jou, Salamah'.

Ze glimlachte. 'Er is niks te vertellen Inah,' antwoordde ze. 'Mijn ouders zijn op zoek naar een man voor mij'.

Mijn mond viel open. 'Om te trouwen?' vroeg ik.

'Dat willen ze graag, ja'.

'Maar je bent nog geen vijftien', riep ik uit.

'Jawel,' zei ze. 'Volgend jaar ben ik zestien, dan ben ik getrouwd, denk ik.'

'Met iemand die je niet kent,' zei ik met iets te veel nadruk.

'Ik kan wel horen, dat je niet jaloers bent,' zei ze spottend, 'maar zo wordt dat geregeld. Kom, je moet niet bitter zijn, dat ben ik toch ook niet'.

'Maar wil je dat dan?'

'O, wat ik wil... Ik maak me mooi, met bloemetjes in het haar, een ragfijne sluier, goud om mijn polsen en vingers, en dan mag elke man komen, die me hebben wil, die mijn huwelijk overlaadt met rijkdom, en die kennissen meebrengt, die me kains geven, en huisraad, en juwelen... Ik ben niet verplicht gelukkig te zijn, zeggen ze'.

[p. 28]

Ik wist niet hoe mamma eraan toe zou zijn na de begrafenis. Met theetijd wilde ik in het hotel zijn en dat lukte. Een djongos in zijn witte pak met hoog gesloten kraag en een prachtige belankon op het hoofd, bracht juist het dienblad binnen, toen zij, opnieuw in haar rouwjapon gekleed, met natte haren uit de badkamer kwam.

We dronken thee op het terras, zwijgend, peinzend en toch leeg,- verdoofd door de herinneringen aan Heerom en Salamah. Ik stak mijn handen naar haar uit, die ze naar zich toetrok, zodat ik opstaan moest. En in die beweging omhelsde ik haar, in een stemming van machteloosheid - die soort van rust die uit onlust bestaat, en die snel in gevoelloosheid om zou slaan, wanneer ik geen uitweg wist.

'Mag ik van Salamah vertellen?' vroeg ik, 'of heb je liever de stilte?'

'Nee,' zei ze. 'Je moet me maar opfleuren. Ik heb naar het graf van je vader gezocht.

Daar brengen we morgen een bloemetje - dat wou je toch?'

Ik knikte van ja en vertelde. Hoe groot mijn vriendinnetje geworden was, en toch hoe weinig veranderd. Vertrouwelijk met mij en zwijgzaam naar buiten toe of zelfs gesloten, als altijd. Maar ondanks alles, zei ik - ondanks de verbondenheid waarvan mamma had gesproken, en de intimiteit, die er wás - zou ik hier niet meer willen leven. Omdat je elkaar hier niet ontlopen kunt. Omdat iedereen je hier kent. Omdat je hier alleen met zijn allen één kunt zijn. Omdat je alleen hier niets betekent. Omdat de vrijheid die je hier zoekt, en die je eens genoten had, in werkelijkheid niet bestond. Hier, in deze doolhof van paadjes, modderkuilen, huisjes, hutjes, roddels, tradities, ouders en voorouders, bestond een orde, waarin voor solisten eenvoudig geen ruimte was. Terug? O, graag. Voor een dag, een week,- om te genezen van een ellendig heimwee, en om te begrijpen, waarom sterke naturen als moes en Joesmin er weg gingen, en waarom de sterkste, Salamah, er bleef, die één was - niet met allen, maar met zichzelf één.

Na het avondeten maakten we een wandeling door T. en kon zij vertellen. Van de begrafenis, van fijne en grappige dingen die ze wist van Heerom en van Heerom en pappa. Hoe blij ze was toen Heerom haar een dochtertje kwam brengen. Maar toen ze daarover begon, raakten we opeens de weg kwijt. We hielden een dokar aan en lieten ons naar het hotel rijden: hop, paardje hop...

In bed keek ik tussen de oogharen toe, hoe mamma zich ontkleedde. Een huiselijk tafereel, waar ik zo vaak getuige van was geweest, terwijl ze het hart op de tong droeg. Maar nu met die rouwjurk zweeg ze.

Het is een knoopjesjurk, die ze open knoopt en die van haar schouders glijdt, zodat ze eruit kan stappen, beurtelings wankelend op een been. Een beha, een onderrok in de kleur van de rouw - zo smartelijk staat ze daar gebogen.

Het klinkt natuurlijk vreemd, maar toen ik haar zo gadesloeg, had ik bijna het gevoel dat verdriet iets verleidelijks heeft en zelfs de wreedste heerszucht over zich af kan roepen. Want terwijl ze langzaam en preuts haar onderrok over het hoofd trok en zo het labyrint onthulde van die blanke huid daaronder, overwoekerd door al dat zwart van zijde, kant en jarretels en zwarte, doorschijnende kousen, stelde ik me voor dat ze zó - geblinddoekt, de handen boven het hoofd bijeen gebonden - voor een vuurpeloton stond. Ik kreeg zelfs het opwindende gevoel, dat ik dat veroorzaakte,- dat ik haar met mijn ogen stuurde, en dat ze daarom zich daar ontblootte, waar ik het zojuist zelf met mijn ogen had gedaan. Alsof die wereld van verdriet, en van lust toch ook - waarin dat blanke hand over hand terrein won en slaafse gehoorzaamheid wou zijn - alsof die wereld, zeg ik, mij toebehoorde.

Dit en de dood. De dood, en dit zwart. En het blanke opstaan daaruit, het naakte, weerloze leven.

Ik had sindsdien heel graag van dat zwarte ondergoed, dat zachtjes over je huid glijdt, en dat je eraan herinnert, hoe het is, als je voelt dat je leeft.

[p. 29]

Ik sliep heel onrustig en licht. Was het te warm voor de paardedeken, die ik over me heen getrokken had? Ik droomde min of meer verward, en ontwaakte ook steeds. Een droom, die ik altijd onthouden heb, omdat hij zich toen voor de eerste keer aandiende, en daarna regelmatig terug kwam.

Het is middag in die droom, en ik fiets op de Van Heutz-boulevard. Daar doemt het monument op, waarvan ik weet, dat dat het Van Heutzmonument is. Het is groot, grijs van kleur. Er staat een beeld op, heel groot, van een strammige man in een onelegante lange broek. Achter hem zie ik zoiets als een kubus, misschien een naald. De rest is nog onduidelijker. Er zijn op het platform dat als voetstuk dient, reliëfs aangebracht, maar wat ze voorstellen, weet ik niet. Dat ligt niet aan mij, maar aan de tekortkomingen van het gevaarte zelf. Het is steen, alleen maar steen, heel stoer, heel mannelijk, heel dood - een teken van grijs geweld, waar natuurlijk geen leven in te pompen valt: daar is een ander beeld voor nodig.

Ik ben moe. Ik stap af. Daar is een bankje, daar is schaduw. Langs de vinger van een heer die er zit, kijk ik naar een meisje in het gras. Ze is misschien zes jaar en speelt met het gipsen beeld van de god van de liefde die geen armen heeft, geen gezicht, en op de kapotte bovenbenen na, geen benen. Zeggen dat hij gecastreerd is, kun je niet, al heeft hij helaas geen piemel. Voor het meisje is dat geen echt bezwaar, want eerlijk gezegd is dat de enige extremititeit, die nog herstelbaar lijkt aan deze ledenontbinder, zoals zij hem noemt. Ze heeft piemels in vormen en maten, en welke ze ook kiest, elke keer heeft ze een passende.

'Hoe heet jij?' vroeg ik haar.

'Doornroosje,' antwoordde ze.

'Nee,' zei ik, 'hoe heet je echt?'

'Salamah,' zei ze toen oprecht, en werkelijk: het was Salamah.

'Mijn god heeft geen gezicht,' zei ze. 'Maar deze,' - ze koos er een die trots heel recht overeind stond - 'deze is van de Prins van Kling'.

Ze drukte hem met strelingen in een ritmische volgorde op zijn plaats, en zei:

'Echte mensen hebben iets, waardoor je hun uiterlijk vergeet'.

'Ja,' zei ik. Ik keerde terug naar de heer in zijn witte pak en met de tropenhelm op het hoofd. Hij lachte en zong, met een beetje hese stem:

Dat is een baboe die je nooit vergeet
zo een die naast je op het matje eet...

Hoofdstuk 6

[p. 31 (30)]

In T., uitgerekend in T., moest ik van Batavia dromen en van Salamah als klein kind; - van een rare man met zijn, eigenlijk, valse liedje. Het was duidelijk dat ik me hier niet meer thuis voelde, en dat mamma dat ried. Na mijn verhaal over Salamah was het of haar een last van het hart gevallen was. 'We blijven nog een of twee dagen,' stelde ze voor. 'Ik wil nog even kijken wat er te redden is van Heerrooms spullen. De meubels doen we maar weg, maar de viool, zijn boeken, zijn muziek? Ik zag nog een berg papieren: brieven, documenten, preken, een dagboek...'

Ik kreeg alle vrijheid om de verloren schatten van T. te betreuren: het witte houten kruis met de naam en de jaartallen op het graf van mijn vader, waar we een bloemetje brachten. De aloon-aloon, de kampong, de bergen in de verte met de rijstvelden, vreemd en vertrouwd allemaal, omdat je het perspectief nog wel herkende, maar het oog was *anders* geworden.

Alles verandert,- de wereld, de stad, jijzelf. Alleen de kampong niet.

Mijn levenslange verlangen daarnaar was door niets te bevredigen, ook door Salamah niet. Wat ik *daar* hoopte te vinden, was een omgeving die een onderdeel van mijn wezen was, een sfeer, waar ik in paste, zoals immers Sodik erin paste, die na zes lange jaren toch ook veranderd moest zijn,- meer dan ik in acht.

'Sodik,' zei ik tegen mijn vriendinnetje, 'ken je die?'

Die kende ze wel, van een afstand. Ze wist ook waar hij na de sluiting van zijn winkel te vinden was. Op de aloon-aloon, of 's middags in een waroeng, alleen, of met zijn vrienden. Hij was gemakkelijk te herkennen aan zijn kleding,- een stadsmens, zei ze.

'Ken jij hem dan?'

Nee, helemaal niet. Maar Joesmin kende hem. En ik vond het een aardig idee, hem van Joesmin de groeten te doen, hem te vertellen hoe het Joesmin en moes in Batavia ging. Al dwalend door het stadje vertelde ze wat ze van Sodik wist. Over zijn blinde vader. Over zijn reputatie als vrouwenveroveraar. Over zijn geleerdheid, want Sodik was behalve verdorven, ook heel knap. Voor een winkeltje in lederwaren - gordels, beurzen, portefeuilles, sandalen - hield ze stil. 'Hier werkt hij,' zei ze. Ze opende de deur en riep 'Sepada'.

En dat was hem: een slanke man in een kleurig hemd met korte rouwen, in een lange broek, blootshoofds, maar met een zonnebril op, waarachter ik de begeerte van een vrouwengek vermoedde. De verrassingsaanval van Salamah op de toko had me van mijn stuk gebracht, en het idee dat hij ons met zijn ogen verslond, zonder dat wij dat konden volgen, bracht me helemaal uit mijn doen.

'Ik ben Inah,' zei ik houterig. 'En dit is Salamah - dat zult u vast wel weten'. Zenuwachtig keek ik haar aan: had ik mijn tong maar afgebeten. 'Ik woon in Batavia, bij Joesmin en Noer. Ik ben de dochter van Noer...' Ik hikkelde en stotterde erop los, en zag dat Salamah er buitengewoon van genoot. En terwijl ik zo onhandig tekeer ging, vroeg ik me af wat haar ouders ervan zouden vinden, dat zij, een huwbare maagd, zomaar een man bezocht, en dan een man als Sodik. 'Ik kom u de groeten overbrengen van Joesmin, eh... hij wil ook graag weten hoe het u gaat, en Noer...'

'O, Joesmin,' riep hij, juichend bijna. 'Mijn grote vriend uit vroeger dagen. Maar dan moet je daar niet blijven staan. Kom,' hij wenkte en ging ons voor door zijn kleine werkplaats, waar wat apparaten stonden en een tafel vol gereedschap, naar een nog heel ruime tuin, die je daar, te oordelen naar de kleine straat, helemaal niet vermoeden zou. Hij zette ons neer op een bank en droeg verfrissingen aan in lange, schone glazen.

'Vertel eens,' zei hij. En ik vertelde van Joesmin, moes, Batavia - maar mamma en haar gezin liet ik buiten beschouwing: men moet zijn pas verworven vrienden geen wapens in handen geven.

'Ga je naar school?' vroeg hij verbaasd toen ik het daar even over had.

'Ja,' zei ik verslagen.

'Maar dat is uitstekend,' riep hij. 'Ik ben ook naar een Hollands-Inlandse school geweest. Je moet veel over Holland leren. De kunst van de Hollanders afkijken, hoe ze omgaan met macht. In Holland zelf studeren zou het mooiste

[p. 32 (31)]

zijn: kijken, hoe het is, als je jezelf mag zijn... Dat weten ze misschien zelf niet eens, zoals een vis niet weet, wat water is. Als je hun liedjes geloven mag, gaat het ze om roem, vrijheid. Het zeegat uit, de baren op, om vreemde landen te zien, waar ze dan heimwee krijgen naar huis, naar de hei, het malse gras. Dat laten ze ons zien, dat geloven ze misschien zelf wel. Men maakt nu eenmaal geen mooie liedjes op rubber, thee, suiker en tin. Zelfs op de olie-universiteit kunnen ze dat niet.'

Hij keek me aan. 'Ik heb je gekend, toen je zo was'. Hij hield zijn hand boven de grond ter hoogte van een peuter van drie en lachte breed uit.

'Je ging weg, er was iets met een pastoor, wacht eens - is die niet pas gestorven? Ben je soms hier voor hem?'

'Hij kende mijn vader goed,' antwoordde ik gevat, maar naar waarheid, en niet van plan om nu nog krimp te geven. 'Hij heeft ervoor gezorgd dat we in Batavia terecht konden. Ik ben hier met een goede vriendin - voor de begrafenis'.

'Ik benijdde Joesmin om Noer,' zei hij, zijn blik ongegeneerd op mijn boezem richtend.

'Je bent net zo mooi, jij lijkt op haar. Ze betekende veel voor Joesmin - misschien alles'. Zijn woorden vleiden me, zijn blik riep de lust om hem te behagen in me op, een dartel gevoel dat ik niet van mezelf kende, deze ijdelheid, die me de rug deed strekken.

Mijn verwarring week.

'Ik heb veel mannen hun vrouw afhandig gemaakt,' ging hij door. 'Hem niet. Ik zie mijn vrienden graag van het leven genieten. Ze hoorden bij elkaar, die twee'.

'U bent afschuwelijk,' zei ik, ondanks mijn welwillendheid.

'Soms hoort een man bij een vrouw of een vrouw bij een man, maar heel vaak ook niet. Meestal trouwen ze omdat dat zonder hen, maar voor hen zo besloten is - ten bate van anderen. Zo zijn wij gemaakt. Niet door God, maar door ons zelf. En Joesmin had dat in de gaten, ook in de politiek. Daarom mocht ik hem graag'.

'Politiek?' zei ik, als om uitleg vragend.

Je hoorde de hele dag iedereen maar praten over politiek. Politiek zus, politiek zo. Open deur-politiek. Japan. De V.S. De Philippijnen, de Volksraad, Soetardjo. Zaken waar ik niks van begreep of wist. Was zuster Godelieve maar hier...

'Maar wordt er dan niet over ons en zonder ons, maar voor ons beslist?' vroeg hij. 'Wij heersen over onze kinderen, en Holland heerst over ons omdat wij zo zijn. Ik doe het voor jou, zeggen we tegen onze kleintjes. Uw belangen zijn de onze, zegt Den Haag. Dat klinkt heel edel. Maar het brengt in de eerste plaats veel geld in het laatje,- en niet in dat van ons'.

Ik moet bekennen dat dit me weer vertrouwd in de oren klonk. Ik hoorde Sodik werkelijk de ideeën van Joesmin vertolken, die zo de pest kon hebben aan adat en tata - traditie en orde. In Batavia vond je daar niets van,- nu ja, misschien toch weer in de kampongs - maar daarbuiten, in de wildernis van asfalt, kreten, geldgebrek en hoerengeluk? Ik dacht met vertedering terug aan die avond, dat hij me troostte in die taxi, na de immense schrik.

'Hij was een *sini* door instinkt,' zei Sodik. 'Zijn wereld was ingestort toen zijn moeder stierf. Hij wou zichzelf zijn, zijn eigen zaken bedisselen. Selfhelp, auto-activiteit, of hoe je het noemen wilt, was voor hem méér dan alleen maar een politieke leus. Niemand kon hem helpen - behalve Noer'.

Sini's, sana's, self-realisation, PNI,- het waren allemaal bekende klanken, waar ik niet voor gekomen was. Ze interesseerden me niet, want Sodik wist meer, en ook dat kon me niet schelen, maar gesprekken als deze wekken schimmen tot leven, de geesten van wie voor ons hier waren, en die ons in een wereld van wonderlijke gebeurtenissen kunnen brengen. In een opwelling zei ik: 'Wat staat hij je dwaas, die bril'. Ik griste hem van zijn neus, met een lach, en keek hem recht in de ogen, die zacht waren en zwart,

[p. 33 (32)]

terwijl ik dacht 'Praat met mij, Sodik, zing, breng me binnen in die bizarre werkelijkheid van Joesmin, die instortte, toen hij Noer ontmoette...'

De nacht was kalm en wijd. De volle maan, hoog en alleen, hing boven de klapperbomen. Joesmin had niets gegeten die dag, en niets gedronken. Uit de kampong, ver weg, gonsden de bronzen schalen van de gamelan. Dwalend tussen de sawah's gaf hij zich aan zijn meditatie over.

Hij dacht aan die onbekende vrouw, die hij in de waroeng gezien had, en die hem aangekeken en tot zwijgzaam peinen had aanzet. En aan Rodijah dacht hij, die hij die avond - nog geen week geleden - veroverd had.

'Je bent alleen,' dacht hij over zichzelf. 'Alleen en verlaten als deze maan. Hoe kom ik toch zo, Djoemilah?' vroeg hij, zijn dode moeder bij haar naam noemend. 'Je doet me alleen staan,' dacht hij bitter. 'Je brengt me geen geluk. Je verpest me. Kijk naar mij, Djoemilah. Mijn vader, Kasimah, Troeno, de hele stad - ze kunnen me gestolen worden allemaal. En Rodijah, ach, Rodijah... Ik loop naar een slet van een heks en iedereen wijst me na, en het kan me helemaal niets schelen. Ik heb haar genaaid, de hele wereld uit heimwee aan flarden genaaid. En jij stookt mijn hartstocht nog aan en met mijn verstand ga je aan de haal. En het beetje dat je me nog liet, vergiftigt zij - met herinneringen aan jou. Ik schop tegen alles aan, lieve moeder, tegen de leugen die in alles verborgen is. Waarom haal je me niet leeg, zodat ik niets meer weet en niets meer voel? Je doet me kwaad, jij die een djago van me maken zou, een kampioen onder de vechthanen, jij, een moeder die verstoot: een godin, een dewi Sinta, die van mij een demon heeft gemaakt...' En zo, als een slaapwandelaar, vond hij zichzelf terug onder het afdak van Rodijah's huisje.

'Rodijah,' riep hij ontroerd en schor, 'Rodijah'.

Hij hoorde zich haar haasten naar de deur.

'Ik heb haar gezien,' zei ze opgewonden - 'gezien! Hier, in de kamer hierachter. Er was een lichte geur van wierook.'

Ze pakte zijn hand en trok hem naar binnen. 'Ze was zo jong, zo lief, zoals ik haar kende, voor je geboren werd'. En trek voor trek beschreef Rodijah de jeugd van zijn moeder, en trek voor trek zag hij daar de gestalte in van de jonge vrouw uit de waroeng, en haar gezicht, terwijl ze naar hem opkeek, eventjes maar.

'Ik wil haar zien,' zei hij met gesmoorde stem, 'ik wil haar zien'.

'Je moet bidden, je moet sadjen zetten', antwoordde ze, terwijl ze een paar kruimels menjan op een schaal met gloeiende houtskool wierp. Een geurige rookwolk steeg op. Sadjen? Hij kende het gebruik of ritueel van zijn oma. Wanneer ze iets at, schoof ze altijd iets lekkers op het schoteltje van haar overleden man. Wanneer ze ging slapen, vouwde ze zijn pijama open op zijn plaats in bed - de mouwen gespreid, de broekspijpen iets van elkaar. Zijn geest kon altijd binnen komen en gebruik van haar gaven en zorgen maken, en van haar aanwezigheid.

Hij bleef die nacht bij Rodijah, maar hij hield vast aan de onthouding die hij die dag begonnen was.

Toen hij de volgende morgen op weg was naar huis, dacht hij: 'Een offergave voor moeder? Kasimah ziet me aankomen...'

Maar toen hij die avond een maaltijd bestelde in de waroeng, vroeg hij er een tweede bordje bij - 'voor iemand die nog komt' - en van elk gerecht legde hij er iets op, woordjes fluisterend van troost en versterking.

Eten deed hij nauwelijks, en zo geconcentreerd wachtte hij op een teken, dat hij Noers aanwezigheid pas bemerkte, toen ze goed en wel tegenover hem zat.

'Is dat voor mij?' vroeg ze in een poging geestig te zijn. Ze wees op het bordje. Hij verstarde en herkende haar. Meteen sprongen hem de tranen in de ogen, en tegelijkertijd wist hij dat dit niet kon.

[p. 34 (33)]

'Ja,' fluisterde hij, 'voor jou'.
'Maar ik schrik van je,' zei Noer, 'je maakt me bang'.
'Nee,' zei hij met nadruk nu, 'ik was bang. Heel even heel erg geschrokken. Zo bang kun jij niet zijn'.
Ze lachte toen. 'Je keek door me heen. Maakte ik je dan bang?'
'Ik was bang dat je mijn offergave niet hebben wou.' En met die woorden die niet helemaal gelogen waren, schoof hij haar het bordje toe.

De zwaarmoedige gebeurtenissen bij wierookgeur en petroleumlicht konden onmogelijk de hand hebben gehad in de verschijning van Noer. Moeders hebben dat niet - deze aantrekkingskracht, die storende macht ervan over hem. Noer kon alles zijn: hoer, vriendin, serpent, desnoods een moeder, maar niet zijn moederlijke kameraad. Hij bedacht zich dat Rodijah alleen maar gezien had, wat ze wilde zien: een vrouw, jong nog, die ze dienstbaar aan zich kon maken om hem weer in het gareel te krijgen, om hem zijn pas verworven meesterschap over haar weer te ontnemen.
Zij vereerde zijn moeder. Zij belaagde haar. Zij had haar hèm ontnomen: zij was haar ergste vijandin.
Hij hervond onmiddellijk zijn goede humeur: hij zou haar deze misrekening voor eens en altijd inpeperen - ongeacht haar toverkunsten.
'Kom mee,' zei hij, en zo dwingend was zijn houding, dat Noer gedwee achter hem aanliep op de modderpaadjes naar Rodijah's huis.
'Rodijah,' riep hij bij de deur, 'Rodijah,- ik heb Djoemilah gevonden!'
Hij stootte de deur ruw open, duwde Noer voor zich uit, en zei 'Kijk dan, Rodijah, kijk dan toch'.
Rodijah verbleekte en deed een paar stappen terug, als zag ze een spookbeeld, en stamelde: 'Nee... nee...'
'Jawel,' zei hij, 'Dit is Noer, mijn nieuwe vriendin'.
Toen zag hij op de plaats, waar Rodijah zojuist van terug geweken was, een paar druppels bloed.
'Maar Rodijah,' zei hij ironisch en wijzend op de grond: 'als je verbleekt, verlies je bloed'.
'Nee, nee', schreide Rodijah wanhopig, 'dat kan niet, dat bestaat niet...'

Maar het bestond wel. Drie maanden later was Rodijah dood.

Hoofdstuk 7

[p. 36 - (34)]

Een dalang, zegt het woordenboek, is een vertoner van wajang.

O ja?

Ik dacht dat een dalang een duivelskunstenaar was, met duizend stemmen. Met handen en voeten. Dat door hem de goden gedwee zijn of woest, beheerst of kwaadaardig, en dat ze zingen, fluisteren, stormen of vleien door zijn mond. Dat zijn bewegingen hun gedrag vormen en zijn taal hun wezen. Hij heerst immers over hen. Omdat hij het is, omdat hij het zo wil, wekt hij schaduwen tot leven, schimmen tot goden, die de geesten van onze voorouders zijn. In die verbeeldingswereld, waarin zich de wonderlijkste gebeurtenissen voordoen en waarin de toeschouwers hun geheimste wensen in vervulling zien gaan, leeft hij. Hier vinden ze de voorbeelden, waar ze naar willen leven - of niet. Want wajang is een droom die uitstraalt in de wereld. Daarom moeten de helden die je toont, ook leven in je ziel. U weet toch, dat ze zich tegen je keren, als je de verkeerde kiest?

Maar Lieve Heer, wat had ik gedaan?

Begrijp mijn onrust toch! Had ik de juiste helden uitverkoren, toen ik Joesmin, Noer en Rodijah op liet treden in het drama van Heerom?

O nee,- niet wat U denkt: ik weet heel goed dat ik geen dalang ben, ook al heers ik als hij over personages, en ook al sta ik als hij buiten en boven hun verhaal - dat daarom nog geen wajang wordt, omdat iemand het vertelt, zoals U dat zou kunnen, in alle nederigheid - of een dalang, in zijn waan.

Duisternis over de kampong en galmend brons.

Schiet daar niet plotseling de stem van de dalang uit bloed, gal en slijm omhoog in een gil, die uitdooft in het gedaver van de bedoeg? Kijk, het witte scherm met de schaduwen daarop. En daarachter, kijk maar, onzichtbaar en alomtegenwoordig, de dalang in een feest van rouw en leven en dood, temidden van de bekkenslagen, het gerommel, gefluister, gezang en gejuich - terwijl hier het publiek ademloos toeziet en deel heeft aan de openbaring, - nee, niet openbaring, integendeel: een moment van inzicht in volle helderheid, het hoogste inzicht, een zelfwerkzaamheid, waar God en de goden van opkijken: gottogot, mensenlief... Reeds gaan ze op hun hurken: zouden ze aanstonds ook nog sembah gaan maken voor de mens?

Wie dit ooit onderging, is nooit meer waar hij is. Of wel. Maar ook ergens anders, onzienlijk en alziend.

Werkelijk, ik ben heel openhartig over mezelf. Niet in het openbaar en niet in de biechtstoel, maar hier, voor het papier. Maar ben ik niet, waar ik ben, ben ik bijvoorbeeld vergevingsgezind of welwillend, dan ben ik terughoudend - soms over mezelf, over anderen altijd. Dan vertel ik een verhaal, dan word ik een personage. En ben nog precies dezelfde, omdat het masker en de attributen die ik draag, onzichtbaar zijn. Dat is het.

Wie vertelt, is niet meer van zichzelf. Hij behoort anderen toe. Zo ontstaat die wonderlijke gelijktijdigheid van het vreemde en het vertrouwde: het besef van een ik, die ook een ander is: een god. Het besef van een verhaal dat ís: zonder verleden, zonder toekomst, helemaal nu en helemaal hier, tijdloos, geschiedenisloos, onder eeuwigheidsaspect gezien.

Maar wat is 'geschiedenis' hier ook? Een vatbaarheid voor herhaling, mythische oertijd, een wereld zonder techniek of mode, en vol van de vreemdste gebruiken, die, zeg ik, heel dicht, veel en veel dichterbij ons liggen, dan wij in onze verlichting wel willen geloven. Een droom, die stem geeft aan de werkelijkheid, een stem, die klinkt als een melodie, zoet en mooi, en vrolijk of triest.

Doe ik de werkelijkheid geweld aan, als ik mijn verleden verleng met het magische 1929 - mijn oertijd - waar ik feitelijk buiten sta, maar waaraan ik medeplichtig word, zodra ik maar luisteren wil naar Soemar, Joesmin, mamma of moes?

[p. 37 (35)]

Doelloos zwierf ik rond op de pasar, waar een zware lucht hing van al te rijp fruit. De straatkant, waar de toko's stonden, lokte met een streep schaduw. Een meisje dat daar op de hurken zat, onderbrak haar spel op de angkloeng toen ze me zag, en hield haar handje op. Ze droeg net zo'n jurkje als ik bezeten had, toen ik zo oud was - zes. Maar bedelen, nee, dat had ik nooit gedaan, nooit. Vreemd. Waarom ben ik een vreemde hier? Iets stak me - wat? Genereus schonk ik haar drie halve centjes en liep de straat uit. Drie halve centjes...

T. is zo'n plaats, waar langs de verkeersweg de huizen waren gebouwd. Een hele rij, hier en daar onderbroken door een veldje of een paar sawah's. Een hoek om, weer wat huizen, en dan stond je op de aloon-aloon, met het stationnetje, het pandjeshuis en aan de andere kant de missigit, het gebouw van de regent, de gevangenis... De eigenlijke stad lag daarachter. Een wirwar van straten en straatjes, uit een paar desa's ontstaan. Daar waren wij verdwaald, mamma en ik.

De bomen ruisten op de aloon-aloon; in de schaduw was het lekker koel. Alleen ik was alleen. Vrouwen groeften samen, verderop bediende een venter zijn klant. Nee, geen vreemde was ik, maar een ontheemde. Niemand die me kende of herkende - niemand die ik aan kon spreken. Zou ik de waroeng binnen gaan? Als ik dat deed, zou men raar opkijken: de huid spreekt hier een vreemde taal - en moet je daar nou om lachen of huilen? Opeens zijn er een paar jongens en opeens is er een bal voor mijn voeten. Ik schop er naar en mis hem - ik! - alsof ik niet beter weten zou. Maar ik lach verlegen mee, als zij erom lachen. Verder maar weer. Een moeder tilt haar schreiend kindje op. Haar zusje kijkt een beetje scheel. En uit de Volkskredietbank, snel de trappen aflopend, komt Soemar in het zonlicht. Soemar! Ik vergeet de moeder, haar kindjes, de jongens en hun bal en steek het veld over, schuin, zodat ik hem door een zekere versnelling in kan halen of bijhouden.

'Soemar,' roep ik, 'wat een toeval'.

Zijn grijns als hij stil houdt. Een zwaai met zijn hoed: Soemar, waar heb je dat vandaan? We liepen de brede laan op met de enorme, witgepleisterde huizen achter hun hoge, schaduwrijke tjemara's. De splitsing van de weg bij het driehoekvormige Kerkplein, waarachter, evenwijdig aan de basis, de steeds even smalle, telkens langer wordende straatjes. Een tuintje rond de huizen, van de stoep gescheiden door lage, vers gekalkte muurtjes, of frisse, mooi geschoren paggers. Verderop werd de buurt wat morsiger: daken van golfplaat, die bemost waren of roestig; een gietijzeren hek, scheef in de hengsels. Het gaf je de indruk van een zekere armoe, ja, hoe armoediger de wijk, hoe hoger de ommuring van de woningen. Sommige van die verwaarloosde, beschimmelde muren toonden zelfs heel afschrikwekkende tanden van glas, doorschijnend groen of ongekleurd. Maar van een tak, die zich loom over zo'n muur heenboog, wist Soemar toch met twee, drie sprongetjes heel wat vruchten te bemachtigen, djamboe keloetoeks, jong nog en wrang, maar toch al lekker.

'La belle et la bête,' zei hij hanig. 'Een blank meisje, alleen - met mij'.

Ik haalde mijn schouders op. 'Blank,' zei ik, 'mijn moeder is niet blank. Joesmin ook niet. Voor ons maakt dat geen verschil en dat had je kunnen weten. Toen je uit de Preanger kwam, werd je meteen zijn goeroe...' Ik zou hem graag uit willen horen, en toen hij niet reageerde, drong ik dan ook met gespeeld wantrouwen aan: 'Of niet? Je weet hoe graag Joesmin de dingen overdrijft'.

'Overdrijven?' zei hij geprikkeld. 'Als je moeder op sterven ligt en je vader intussen een nieuwe vriendin opvrijt, als je broer ervandoor gaat en een bekoorlijke vrouw, de beste vriendin van je moeder, je het hoofd op hol brengt, overdrijf je dan? Hét overdreef in Joesmins leven. Alles van waarde ging kapot, plotseling en bijna tegelijkertijd. Ook al had hij Rodijah als min, of mij als zijn goeroe, zoals je zegt, - hij moest alles opnieuw

[p. 38 (36)]

beginnen. Een ander, nieuw leven van strijd, liefde - selfhelp. Rodijah daar ging het niet

om, maar Djakarta, Indonesië, en Noer natuurlijk, en jij'.

'Alles bij elkaar is dat een heleboel,' zei ik, trots op Joesmin.

'Het is een en hetzelfde ding,' antwoordde hij. 'Het is het verlangen eigen zaken zelf te bedisselen. Zonder moeder, zonder Rodijah, en zonder goeroe. Maar ook zonder Holland, zonder Holland vooral...'

'Maar mét Noer,' vulde ik aan.

De weg ging hier steil omhoog. Boven aan de top, wist ik, stond een stenen bank. Je kon vandaar uit de rivier zien, de brug en de overkant, heel landelijk met zijn kampongcomplexen en sawah's. De heuvels, de bergen, met hier en daar een pluim wolken op hun flank. Ik zag dat hij me van terzijde opnam - die donkere bril.

'O zeker,' zei hij. 'Weet je een betere weg naar de werkelijkheid dan de vrouw?'

Ik wist niet wat ik zeggen moest. Het klonk rijkelijk abstract, wat hij zei. Een vrouw, een weg... de werkelijkheid - wat was daar nou voor werkelijks aan? DE vrouw, zei hij trouwens: was Noer dé vrouw? Zelf had ik zoiets als een Prins van Kling, en een droom. Iets dergelijks mest hij wel bedoelen. De werkelijkheid. Een droom. Er spookt van alles rond in een klein mensenhoofd. Ik wist het niet. Ik begreep niet wat hij wou. Maar ik luisterde graag naar hem. Misschien niet met mijn verstand, misschien niet naar zijn boodschap, maar met een zinnelijke aandacht voor de klank, het timbre van zijn stem, en misschien begreep je dan toch, langs die omweg, elkaar.

'Nee,' zei ik vastberaden.

'Nee,' imiteerde hij mijn stem, mijn intonatie. 'Maar begrijpen doe je me niet, volstrekt niet'.

'Nee,' gaf ik met een glimlach toe. 'Maar ik dacht ook dat jullie je bezig hielden met politiek in plaats van met vrouwen, of de vrouw'.

'Maar daar dwingt de politiek ons toch toe,' riep hij. 'Wij allen zijn politici, wij allen zien ons gedwongen, door de overheerser gedwongen, belang te stellen in wat de wereld gebeuren ziet. Meer nog dan door ons innerlijk wordt ons karakter gevormd door wat, vaak onverwacht, van buiten op ons afkomt'.

'Maar geef nou eens een voorbeeld dat ik snap,' vroeg ik, 'een voorbeeld dat een meisje begrijpt'.

'Een voorbeeld? Een baby is zo'n voorbeeld. Wat is hij aandoenlijk, lief en leuk, zo'n kleintje als hij lacht of tevreden op een fopspeen sabbelt. Maar de moeder: voor haar werd opeens alles anders door hem. Ze zal nooit meer hetzelfde meisje zijn van vóór dit kindje. Ze zal nooit meer meewarig maar vrijblijvend denken: 'O, daar huilt een baby. Hoor toch eens wat een verdriet'. Voor haar is dat een roep van buiten, die haar verandert: inwendig in het gevoel, uitwendig in haar gedrag. Opeens heeft ze iets nieuws: zorg, beleid, een zich afstemmen op een veranderende, misschien wel onberekenbare omgeving. Op zo'n manier, op groter schaal, maakt, bepaalt, nee, - is voor een man de vrouw zijn verhouding tot de werkelijkheid. Een maagd, moeder, godin, een landschap, een natie'.

'Je bent werkelijk een goeroe,' zei ik.

'Wie twijfelt daar dan aan?' vroeg hij laconiek. 'Maar daar,'- hij wees op een pad dat naar beneden liep, recht op een stenen huisje aan - 'daar heb ik nu een bespreking. Geloof me, als ik zeg dat ik liever bij jou ben dan daar, maar dat niet ik daarover beslis. Kijk eens diep in mijn ogen, Inah, - ik zet mijn bril voor je af - en beloof me Joesmin en Neer, jouw ouders die mijn vrienden zijn, mijn hartelijke groeten te doen als je terug bent. Wanneer ga je terug?'

Ik wist het niet. 'Morgen misschien al,' zei ik.

Hij pakte mijn hand. 'Morgen,' herhaalde hij. En met iets van spot zong hij

[p. 39 (37)]

een in die tijd heel populair Duits liedje: 'Sag' beim Abschied leise: 'Servus'.

En 'servus', zei ik, met smachtende toneelblik en -stem. We lachten er even om.

Toen zag ik, hoe hij de pas inhoudend en met achterovergehouden lijf de steile afdaling begon. Ik nam integendeel een sprint naar boven. Hop, naar de bank, die ik daar wist te staan, en naar het uitzicht, dat me tegen de verwachting in buitengewoon opwond en

ontroerde. Kijk, daar was de brug en daar de kampong van Rodijah, daar die van Salamah, en daar de heuvels, mijn huid, en ginds het water, woelend om de kalistenen, zoals mijn denken woelt om Joesmin en Soemar - Soemar vooral. En alles, alles weet ik nog, niets ben ik vergeten. Dít hier, dat ben ik. En dat willen je ouders je uit het hoofd praten met: dat begrijp je niet, dat kun je niet weten, ik dacht dat je dat allang vergeten was, daar ben - en zelfs: daar was - je te jong voor. Waar kwam het vandaan, die ouderlijke waan, dat onderschatten van angsten, tederheden, van ingebeelde rijkdom en werkelijke machteloosheid, die toch allemaal uit jou geboren waren - en niet uit hen? Dat ze maar niet begrijpen of begrijpen kunnen, dat je het wél begrijpt, hoe onbeschermd je bent, niet in staat jezelf te verdedigen, maar blijkbaar groot genoeg om alles wel zelf te verwerken. Waar kwam het vandaan, deze gelijkschakeling van echte gevoelens en gedachten met de onnozelheid van het kind? Zij lieten zich bedotten door de tijd, die overal heen gaat, maar nooit terug. Maar ik, - ik ben weer vijf of zes. Het is weer 1929 hier, en onnozel ben ik niet.

Er zijn weer zwarte hemden op de aloon-aloon, er zijn de gestrekte armen en een vlag. Het blanke front. De Vaderlandse Club. Speenhoff is hier geweest, daar, in de soos. Het volk kijkt dat aan, en zwijgt en glimlacht en gedenkt de Digoelisten. En ik herinner me die dingen. Niet de Vaderlandsche gedachten, want die ontbraken, maar de leuzen, de symbolen, de lust om indruk te maken. En ik heb weet van de tegenbeweging. De P.N.I. zegt Joesmin. De sini's, de sana's: de gedachten van het bruine front. En het volk hoort hem aan, en krabbelt zich achter het oor, en het knikt instemmend en het denkt aan het lot der Digoelisten en het zegt: 'Ja, ik doe mee - later... misschien'.

Ze bewonderen Soekarno, ze voelen sympathie voor Soemar, ze zijn bang voor Joesmin. In hun ogen was hij immers een boosaardige wreker, die altijd alles bereikte, wat hij wou - al was het de dood van een goede vriendin, die voor een nieuwe liefde wijken moest. Want dat Rodijah zomaar aan een afschuwelijke ziekte gestorven was, en niet aan zijn woorden, scheen wel een al te eenvoudige verklaring te zijn voor het probleem dat ze was: een tovenaars bijna, een genezeres in ieder geval, die krachteloze grijsaards weer tot blijdschap inspireerde en die geesten opriep en beheerste. Wie zo iemand te gronde richtte, moest zelf wel over buitensporige gaven beschikken.

Men bewonderde Joesmin. Men verguisde hem. Men hield hem te vriend: niemand was zijn vijand. Waar hij kwam, ging men uiteen. Verliet hij een plek, dan stroomde men samen, roddelend en sensatiebelust. Maar wat hij vroeg, kreeg hij gedaan: men droeg hem geen warm hart toe. Men begreep ook zijn aanwezigheid bij Rodijah's graf niet. Maar hij betreurde haar dood oprecht en verloor zich soms in zinloze bespiegelingen over zijn boze woorden, die zo kwaadwillig werden uitgelegd.

'Had ik maar niets gezegd,' dacht hij dan. Of: 'Zou er toch iets bijzonders mee kunnen zijn,- met die woorden?' Maar wat voor bijzonders dat zou moeten wezen, wist hij niet, en dat hij ze gezegd had, stond als een paal boven water. Wilde je dat ontkennen, dan zou je jezelf moeten ontkennen: alleen dan zou het nooit gezegd kunnen zijn. Maar hij bestond. Er was geen ontkomen aan: hij wás die zin. De mensen hadden gelijk. Hun ongelijk begon daar, waar zij uit die ene zin heel zijn gewicht afleidden, en uit alle andere zinnen niet. Was het dan maar niet beter, profijt te trekken van het twijfelachtige voordeel dat men hem schonk? Als hij al geen djago was, dan werd hij dat gemaakt door hun loftuiterij. En die zou hij niet wil-

[p. 40 (38)]

len beschamen. Voor geen goud.

Wie was Soemar?

Ik herinner me, dat hij wel eens met Joesmin mee kwam naar ons huisje. En toen al viel het me op, dat zijn gezicht volledig beheerst werd door de bewegelijkheid van zijn mond. Hij tuitte zijn lippen als hij nadacht. Of hij streek met de tong langs zijn bovenlip. Soms toonde hij zijn tanden of trok de mondhoeken in een grimas naar zijn oren. Maar nu lijkt het alsof ik een karikatuur van hem teken, en dat wil ik helemaal niet. Ik kon het eenvoudig niet laten met aandacht naar zijn mond en die volle lippen te kijken, en naar

bepaalde gelaatstrekken, zo subtiel dat mijn pen - made in Hongkong niet in staat is ze te beschrijven. Je kon hem onmogelijk mooi noemen, dat is beslist waar. Maar voor mij ging er toch een zekere charme uit van al die uitdrukkingen van zijn gezicht, die de stemming waarin hij verkeerde, begeleidden. Zijn gezicht beviel me uitermate - toen al. Een grappig gezicht. Of moet ik zeggen dat ik gewoonweg verliefd ben, en alleen maar hou van dat gezicht?

Verliefd ben ik misschien één keer, en maar eventjes geweest. In het Deca-park was dat, een lome middag dat ik er rondliep bij de fontein, toen ik Paul ontmoette, een jongen uit een hogere klas. We dwaalden er rond, sprongen sportief over brede sloten en kwamen tenslotte in de schaduw terecht van de huizenhoge bomen, die het park begrensd. Zittend op het mooi geschoren gras, spraken we over dit en dat, maar niet over datgene, waar een jeugdig hart uit nieuwsgierigheid of begeerte naar hunkert, - ook het onze. Het werd steeds penibeler, die zorgzame vermindering van wat ons te doen stond. Beurtelings sloegen we de ogen neer, wanneer ze elkaar door toeval of willekeur ontmoetten. Ik voelde me helemaal niet op mijn gemak, en hoewel de spanning te snijden was, deed hij of hij er niets van merkte, en begon zelfs uit *Teddy Bear's Picknick* te zingen, zachtjes:

If you go down to the woods today,
You're sure of a big surprise...

't Ergerde me buitengewoon, dit draaien om de hete brij heen, maar hij zong onverdroten verder, met een guitig bedoeld, maar dubbelhartig gezicht:

If you go down to the woods today,
You'd better go in disguise...

'Waarom doe je zo?' vroeg ik spijtig. 'Waarom doe je zo afwijzend tegen mij?' 'Hè, ik... ik...', hakkelde hij. 'Nee toch?' En opeens wierp hij me achterover, boog zich over me heen, en begon aan mijn borsten te voelen en knoopjes open te peuteren - zo wild en onervaren, dat ik hem zijn gang maar liet gaan. Eerlijk gezegd vond ik het ook wel grappig - en spannend - omdat hij zo verlegen leek, en onschuldig. Als hij minder hardhandig te werk was gegaan, had ik zijn liefkozingen makkelijker kunnen dragen. Zoenen deed hij me niet, niet op mijn mond in ieder geval, maar in mijn nek en hals, tot ik er tenslotte genoeg van had en opstond.

'Zullen we gaan?' vroeg ik.

'Ik kan niet,' zei hij.

'Doe niet zo gek,' antwoordde ik. 'Vooruit, breng me alsjeblieft thuis.'

'Ik kan je niet onder ogen komen,' zei hij met iets van wanhoop. Maar toch stond hij op, heel behoedzaam, en toen zag ik dat zijn broek opzichtige plooiën trok naar een vooruitspringend punt, halverwege zijn gulp.

'Is dat...?' vroeg ik ongelovig. Ik had het steeds gevoeld, dat harde, toen hij op me lag. Maar dit had ik niet verwacht. Ofschoon ik tot dan toe nog nooit het door liefde verheven orgaan van een volwassen man had gezien, had ik er immers wel een voorstelling van, zoals mijn droom over Salamah bewijst, - niet alleen door wat ik wist van Ron en Bert, maar vooral ook door de naaktheid van de jongetjes bij ons in de kampong. Deze hardheid

[p. 41 (39)]

verbijsterde me, en joeg me nu zelfs schrik aan - van de sensationele soort, die aantrekt en lokt, en die een uitdaging is.

Maar hij knikte van ja op mijn vraag, en ik kon me nu zijn schaamte eigenlijk wel voorstellen. Gevoelens van medelijden en leedvermaak streden in mij om voorrang.

'Paul,' zei ik lief, en toch in een stemming die me wreed voorkwam, 'zal ik net doen, of ik niet zie, wat ik aldoor heb moeten voelen?' Maar ik hield integendeel heel willoos en half plagend mijn beide ogen strak op die gevoelige plek gericht.

'O, Heer,' zei hij smekend. 'Nu gebeurt het - 't gebeurt'. Hij viel op zijn knieën tegen me

aan en met vertrokken gezicht kermde hij in ademnood wel drie, vier keer mijn naam. Toen vond ik hem echt aandoenlijk. Ik hield zijn hoofd tegen me aan en streelde hem. 'Je bent een lieve jongen,' zei ik zacht. 'Gaaf het?'

Ik vertel de lezer deze geschiedenis niet uit loslippigheid, of om Paul belachelijk te maken. Evenmin omdat het mijn eerste ontmoeting met de liefde was, maar omdat dit voorval, hoe onbeduidend het misschien ook is, laat zien hoe het ongeoorloofde ons bekoort en aanmoedigt, helaas, op de weg der dwaasheden voort te gaan. Nu die van Soemar weer. Was ik verliefd op Soemar?

Juist was ik van plan het lot te overpeinzen, dat mij treffen ging met een liefde die al voorbij was, nog voor hij begon, toen ik een hand op mijn schouder voelde: de zijne. Ik was vastbesloten: ik wilde het mijne van hem hebben,- het kon me niet schelen, hoe. Maar ik was ook blij hem nog terug te zien, voor ik weer naar Buitenzorg ging, of Batavia, en T. wel voorgoed zou verlaten. Ondanks zijn reputatie vond ik hem sterk en goed: een echte ksatrija. Zo hield ik het voor een bewijs van oprechtheid, wanneer hij de roddels over hem, die de ronde deden, nog wat aandikte. Ik had volstrekt niet in de gaten, dat al die opsnijerij ertoe diende om zijn werkelijke gebrek voor het oog van de wereld verborgen te houden. Ik vond geen gebreken in hem, behalve dan, dat hij niet knap was, - niet mooi om te zien. Komt het daardoor, dat ik, al vond ik hem aantrekkelijk, toch die spanning weer voelde, van iets te willen, waartegen je je verzetten zou, om je er tenslotte toch aan over te geven - als aan een tegenstander, die je, omdat hij onoverwinnelijk is, gelukwenst en omhelst?

'Waarom ten je nooit getrouwd, Soemar?'

Hij grijnsde en legde zonder enige schroom zijn arm om me heen: 'Dan zou ik dit veel moeilijker kunnen doen'.

'En dat doe je immers graag,' antwoordde ik met een vreemde, zachte stem,- niet de mijne. En niet ik, scheen het, naar iets in mij, een hypnotiserende, onbedwingbare macht, bracht mijn mond naar de zijne voor een kus, die even zoet als heftig was. Heftig, omdat het me overrompelde dat hij opeens, en in weerwil van mijn tanden, met zijn tong in mijn mond wist te dringen - en mij in een gelukzaligheid bracht, waarvan ik het bestaan nooit had kunnen vermoeden. Ik wist van geen ophouden meer, nu ik wist dat je elkaar op deze manier werkelijk eindeloos lang kon liefhebben. En dat hij, net als Paul, zijn handen niet thuis hield, telde ik niet. Men moet bij uitlevering van de ziel, het lichaam niet willen behouden.

'Ik wil niet terug naar Batavia,' zei ik. 'Ik blijf voor altijd hier, bij jou - vlak bij jou'. Ik liet hem los, ik voelde me duizelig. Ik transpireerde over heel mijn lijf en verlangde intens naar een koel bad.

'Je zou er onmiddellijk spijt van krijgen,' antwoordde hij.

'Waarom?'

Hij zweeg, want natuurlijk kende ik het antwoord al.

'Maar zou je geen kinderen willen hebben?' vroeg ik.

'Ik heb er zes,' zei hij met sombere voldoening. 'Minstens zes, en misschien of waarschijnlijk meer'.

'Je bent werkelijk afschuwelijk,' mompelde ik.

[p. 42 (40)]

'Ja,' beaamde hij. 'Ik zei het al: la belle et la bête. Zal ik met je mee lopen tot je hotel? Als je de terugreis uit kunt stellen, ben je altijd welkom bij mij. Morgen, overmorgen, bij dag en bij nacht.'

Woordverklaring

De meeste (Maleise) woorden worden in de tekst zelf verklaard, of hun betekenis valt uit de kontekst af te leiden. De lezer kan bv. zonder verdere verklaring begrijpen dat 'sawobomen' (p. 1) vruchtbomen moeten zijn.

De spelling die ik gebruik, is 'antiek', misschien 'kolonialistisch'. Maar de tijd die in dit boek aan de orde is, is een kolonialistische en voorbij. De spelling draagt bij tot de 'couleur locale'.

pag. 1.

alang-alang, een rietgras
sinkèh, volbloed Chinees

2.

selendang, een over het hoofd of de borst gedragen sjaal. In het laatste geval kan men er ook iets in en mee vervoeren.

papaja, vrucht die enigszins op de meloen lijkt.

Elk blad van de boom bevindt zich aan het uiteinde van een lange, holle steel.

kebaja, kledingstuk voor het bovenlijf, met lange mouwen

3.

kajoepoeti, eucalyptusboom

waroeng, kraampje

Si Tandjoeng Poetih, naam van een heerser, equivalent voor de Ratoe Adil, evenals Imam Mahdi, Wali Sanga, Heroe Tjakra, die na het einde van de Nederlandse overheersing regeren zal.

PNI, Partai nasional Indonesia, opgericht door Soekarno, 1928.

4.

Depok, wijk in Djakarta.

5.

djamboeboom, vruchtboom, die zich vaak laag bij de grond vertakt

Meester Cornelis, wijk in Djakarta

8.

sado, een rijtuig, hoog op twee wielen, voortgetrokken door een paardje

9.

Molukkers op het oorlogspad lieten hun haren groeien en bonden dit dan met een haarband bijeen.

10.

dalang, wajangvertoner

17.

wilde school, het aantal Gouvernementsscholen was te gering, om ook maar enigszins aan de vraag van de Indonesische jeugd te kunnen beantwoorden. De zgn. Godsdienst- en wilde scholen boden hen wel plaats. Van deze scholen ging ook een belangrijke invloed uit op de groei van het nationale gevoel. De wilde school maakt de Indonesiër vrij, de tamme maakt klerken en ambtenaren (Dahler).

18.

sedekah, maaltijd, bij zekere persoonlijke, maar godsdienstige gelegenheden aan vrienden en kennissen - niet zelden een hele kampongbevolking, aangeboden

Brattajoeda, strijd tussen Korawa's en Pandawa's (zie *Tropische jaren*).

19.

Dasamoeka, demon, die zich door een magische kracht, Triwikrama, in een tienkoppig monster, een duizendarmige kan veranderen.

Dewi Sinta, godin. Bij Soekarno personificatie van Indonesië.

20.

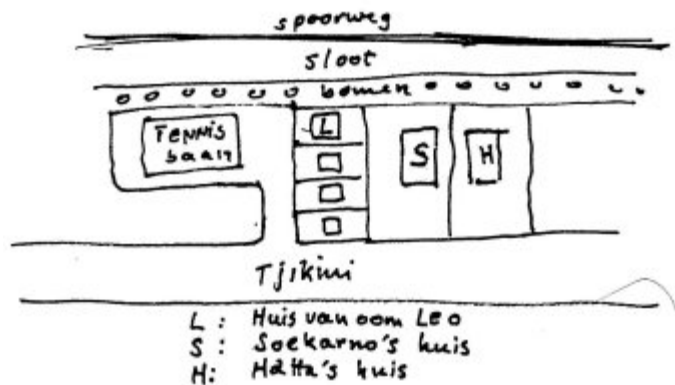
Tapé, rijst (soms cassave), waaraan gist wordt toegevoegd, en die na gisting een zoete lekkernij oplevert.

Serikat Islam, oorspronkelijk een handelarenvereniging (tegen Chinezen), die uitgroeit tot een belangrijke politieke partij in de jaren 1914-1921.

Hoofdstuk 1, alternatieve, gepubliceerde versie

Bron: *De tweede ronde*, Indonesië-nummer, (lente 1988), p. 25-32.

[p. 25]

't Huis lag onder de dijk waarover de spoorbaan liep. Aan het straatje stond nog een drietal huizen, witgekalkt, waarvan de tuinen werden begrensd door heggetjes of hekwerk. Het waren eenvoudige huizen, zeker als je ze vergeleek met het ene, dat in verdiepingen was gebouwd en in het midden van een gigantische tuin stond, een tuin die, aan déze kant, niet alleen aan onze, maar ook aan de drie andere achtertuinen grensde.

Daar woonde een miljonair. Naast hem, in een even groot pand, in een even grote tuin, woonde er nog een, een sportfanaat, die een tennisbaan op het erf had laten aanleggen, hoog omrasterd. De onzen stelden zich wat de sport betreft tevreden met twee in de grasgrond gedreven palen, waar permanent een badminton-net tussen gespannen was. Om te tennissen hoefden ze immers maar over te steken: het weggetje waar ons huis aan lag, liep met een lus om een dubbele tennisbaan heen, die door hoge, ruisende tjemara's werd omzoomd.

Ons straatje dat smal en bescheiden oogde, kwam, evenals de brede oprijlanen van witte kiezelstenen naar de miljonairshuizen, op een brede, drukke straat uit. Tjikini - waar het vermaarde zwembad was, met zijn hoge gevel, die natuurlijk raamloos was, maar juist daarom zo'n afwerende, men zou bijna zeggen, ongastvrije indruk maakte. Achter die muur was het een lawaai van belang, van vrolijke, schreeuwende en stoelende kinderen en jongelui.

In dat huis kwam ik terecht als een soort van 'anak mas' van de familie, toen ik bijna vijf jaar oud was. Hoe dat zo kwam, vertel ik straks wel. Eerlijk gezegd weet ik van mijn jongste jaren heel wat minder dan de meeste mensen. Een echte Javaanse ben ik niet. Mijn moeder die maar veertien jaren met mij scheelt, leerde mij het Hollands dat ze kende. Ze vertelde me dat ik een Hollandse vader had, die bij een jachtavontuur op dramatische wijze om het leven was gekomen. Ze toonde me zijn vestzakhorloge, waar een in goud gevatte

* *Eerste hoofdstuk van een roman met de voorlopige titel 'We'll Meet Again Some Sunny Day'.*

[p. 26]

tijgertand aan hing. Men kan dit verhaal gemakkelijk geloven: mijn huid is melkblank en ik ging, om niet bruiner te lijken dan ik ben, de zon zoveel mogelijk uit de weg, - toen al, toen ik nog heel, heel jong was. Het 'black-is-beautiful'- idee bestond nog lang niet. In de

V.S. niet en in de kolonie, waar 'black' *brown* is, al helemaal niet. Wanneer ik als klein kind in de armen van mijn moeder lag, streelde ze die huid, alsof ze er door werd gehypnotiseerd. Het hypnotiseerde mij - maar misschien dacht ze alleen maar aan mijn vader. Ik was al evenmin een echt 'anak mas', wat letterlijk 'kind van goud' betekent, een 'gouden kind': een aangenomen kind. Kinderloze echtparen - ik kende er één in de dessa - hadden vaak een anak mas. Een kind is zo'n beetje een verzekering voor de oude dag. Jij deed alles voor het kind, eens zou het ook alles doen voor jou, gehoorzaam, volgzzaam, - als je te oud geworden was om voor je zelf te zorgen. Indonesiërs zijn kinderen en blijven dit gedurende een groot deel van hun leven, ontdekten de Hollanders al gauw, en ze deden veel om dit zo te houden. Het werd, geloof ik, onderdeel van hun politiek van opvoeding tot mondigheid van de inlander, zoals de Indonesiër toen heette. Mijn moeder was al geen kind meer, toen ze mijn vader ontmoette: ze was een wees. Ik was niet echt een anak mas, omdat mijn moeder me niet 'afstond', zoals dat genoemd werd, maar er alleen mee instemde dat ik door de familie werd groot gebracht als ze me niet helemaal uit het oog verloor.

Zij woonde samen met haar vriendje uit die tijd, Joesmin, in een stads-kampong, nog geen half uur lopen van ons huis, in een bocht van de Tjiliwoeng, die daar traag stroomde, maar die in de regentijd onstuimig kon zijn. Hun huisje stond het laagst van alle aan die rivier, en werd eens door een bandjir meegenomen. Met vrienden bouwden ze het weer op, - op dezelfde plaats. Gotong rojong heette dat, elkaar helpen. De moeder van mijn twee nieuwe broertjes, Robbie en Jan, hielp met de aanschaf van potten en pannen en ander huisraad, dat verloren was gegaan. Het nieuwe huisje, niet meer dan vier wanden van stevig gevlochten bamboe, een rieten dak en een deur, werd met een selamatan ingewijd, - een offermaaltijd waar een geit voor werd geslacht. Een heel feest werd dat toen, ter gelegenheid waarvan ik één keer bij haar mocht overnachten; op de baléh-baléh, een soort van slaapbank van bamboe, waar een rieten mat over lag. Zo slapen was ik toen al ontwend. Midden in de nacht

[p. 27]

schoof mijn moeder me opzij, om ruimte te maken voor zichzelf en Joesmin. Toen het petroleumlichtje gedoofd werd - ik hou van de armoedige geur ervan - hoorde ik ze elkaar liefkozen, fluisterend, snuivend en stoelend, tot ze uitgeput leken. Buiten gingen de nachtgeluiden onophoudelijk voort. Een vogel wiekte op van het dak. In het stikkedonker zag ik alleen het puntje branden van de wierook, die de muggen verjagen moest. Het kroop in rondjes voort, spiraalsgewijs, zoals het gevormd was. Zo zocht het naar zijn middelpunt, dat ook zijn einde betekende.

'Wat deden jullie dan?' vroeg ik haar de volgende morgen.

'Een spelletje,' zei ze. Een spelletje dat jij ook heel leuk zal vinden als je groot bent.' Ze keek me aan en lachte. 'Kom hier,' zei ze. Ze zette me voor zich op de grond, ontbond mijn haar, kamde dit en keek het, nogal overbodig vond ik, op luizen na. Met klapperolie wreef ze er glans in. Thuis trokken mijn broertjes hun neus op en hun moeder waste er met shampoo de olie weer uit - ook grapjes makend, ook op zoek naar luizen. Zo was ik een kind dat de afstand tussen haar beide moeders vergrootte en verkleinde tegelijkertijd. Misschien begrepen zij dat zelf ook. Ze deden met mij, en corrigeerden elkaar door middel van mij en ik liet dat toe en dat was wel eens lastig, zelfs vervelend, en altijd vermoeiend. Zien deden ze elkaar niet zo vaak.

Mijn moeder was jong en vrolijk en werd misschien mooi gevonden. Mannen keken altijd naar haar. De kebaja's die ze droeg, waren vaak genoeg doorschijnend, zodat je haar ondergoed kon zien en de schouderbandjes ervan. In ieder geval vond ik haar mooi: die zwarte ogen, dat neusje, die witte tanden als ze lachte - alles even gaaf en mooi. Die selamatan hield ze eigenlijk alleen om de kampongbewoners vriendelijk te stemmen. Want al vond men het zo raar nog niet, dat ze zich als weeskind in de armen van een belanda had gestort, men vond het toch vreemd dat ze zich toen, en bij voorbaat ook voor mij, tot het geloof van haar weldoener bekeerde. Dat was in T., - Oost-Java. Joesmin was als bijna iedereen mohammedaan, op een wat aangepaste manier, zodat hij

gedurende de vastentijd niet al te veel redenen gaf tot kritiek.

't Was de pastoor van T., een vriend van mijn vader, die zich mijn lot had aangetrokken en voor mij een onderdak had gevonden

[p. 28]

bij zijn broer, die machinist was bij de J.C.J.L.

't Werd al licht, toen mijn moeder me in haar selendang wikkeldde en op haar heup nam voor de lange wandeling naar het station te T. Haar wiegend lopen bracht me opnieuw in slaap. Van wat er op die wandeling gebeurde, drong niets tot me door, en eenmaal in de trein werd de slaap nog versterkt door het geboemel en gedender van de wielen. Pas laat in de morgen, na doordringend stoomgefluit, ontwaakte ik op Joesmins schoot, verwonderd, ofschoon ik daar niets van liet merken en alles, de geluiden, de snelheid waarmee het landschap van ons wegcirkelde (maar de zon niet), als iets alledaags of onvermijdelijks leek te aanvaarden.

Bergen, bergen. Een brug waarop de wielen hun geratel verdiepten. In de diepte het woelende water van een rivier: mijn eerste treinreis. De zon had al veel van haar warmte verloren - er kwamen bovendien regenwolken opzetten - toen we Batavia naderden en de trein zijn vaart verminderde. Op het perron was ik niet zo onverschillig meer. Ik zag onze trein en nog één aan de andere kant, en ik zag hoe zo'n locomotief, een zwart en zwaar beest, van de meest onwaarschijnlijke plaatsen uit rook en stoom van zich af gaf. Uit schoorsteen en vuurhaard, maar ook van tussen de wielen en drijfstangen. Het ding blies zich in nevels, vol ongeduld en haast. En mensen zag ik, massa's mensen. Mensen die spraken, zonder dat iemand naar ze scheen te luisteren, - en geiten, blatend, en ook tevergeefs.

't Was donker onder de overkapping en donker was het in de hal, waar toch licht brandde. Licht, licht, - zonder iets te verlichten.

'Batavia,' zei Joesmin een beetje verbluft. En toen, fluisterend bijna: 'Djakarta....'

'En daar is de pastoor,' zei mijn moeder.

Hij kwam meteen op ons af en bracht ons naar buiten de uitgang, onder de luifel. 't Kletterde van de regen. Ik zag duizend lichtjes en in het zwart spiegelende asfalt zag ik ze weer. Ik kon het allemaal niet bevatten, maar ik liet alles over me heen komen, ademloos en vol vertrouwen. Vrachtwagens zag ik, en taxi's. Karren door twee buffels getrokken - van die witte, met zo'n bult op de nek, net zoals in de kampong. Een tram, gillend in de bocht en met veel belgerinkel. Een agent op een ton, zwaaiend met zijn armen; en fietsen, sado's en rennende mensen, op de vlucht voor de regen die hen toch

[p. 29]

had overvallen. Wie geen haast scheen te hebben, droeg een pajoeng.

Ver weg rommelde de donder. De prikkelende geur van ozon.

Per taxi bracht de pastoor ons bij zijn broer en diens vrouw, bij wie hij logeerde om het nieuwe jaar met hen in te luiden. Ze stonden op het overdekte terras van hun huis ons op te wachten, twee jongetjes en hun ouders, en ze begroetten ons - de pastoor en mij. Joesmin en mijn moeder liepen daarentegen over het erf achter de djongos aan naar de achteringang.

'Kom,' zei de mevrouw.

Ze leek me heel aardig en vriendelijk. Ze leidde me naar binnen, waar ik verlegen om me heen keek. Wat een meubels. Wat een licht. En wat een mooi boompje, versierd in wit en rood en vol brandende kaarsjes. Over een tafel hing een wit laken. Zilver, glaswerk en porselein zag ik. De tafel was voller, mooier dan de uitstalkast van de sinkèh in onze kampong.

De grote mensen gingen zitten en zij trok me naast zich op de bank, die even zwaar was als zacht, - zo zacht dat je erin wegzakte. Maar ik maakte me uit haar bescherming los, toen ik de stemmen van Joesmin en mijn moeder hoorde en liep naar ze toe, achter in

het huis, waar ze met de djongos spraken, die een huisje voor hen wist, en die niet uitgepraat raakte over het grote nieuws dat op die dag Soekarno gevangen was genomen. Wat ging er met hem gebeuren?

Wie Soekarno was, wist ik niet. Maar ik wist wel iets van het lot van gevangenen: ik had de kettingberen vaak genoeg uit de toetoeplan zien komen, dwars over de aloon-aloon lopend, op weg naar het werk. Ik voelde onmiddellijk medelijden met die Soekarno, - of medelijden? Een malaise in ieder geval, omdat het natuurlijk onmogelijk voor mij was om praktische bewijzen van menselijk gevoel te geven.

Het afscheid van mijn moeder was moeilijk voor me. Ik begreep niet waarom ze niet bij me kon blijven, waarom ze niet scheen te willen dat ik bleef bij haar.

'Je hebt geluk,' zei ze later vaak. 'Je krijgt de mooiste kansen bij mensen die echt om je geven. Kijk naar mij, - een weeskind, een moeder en niet eens een weduwe, een vrouw die werken moet voor haar bestaan.'

[p. 30]

Het was duidelijk dat ze veel van me hield en dat ze mij een leven van 'gemiste kansen' wilde besparen.

Ik koesterde andere dromen. Over een dorp met sawah's rondom, die trapsgewijs omhoog liepen. Waar je de dagen niet, maar de avonden telde. Waar het 's avonds langzaam stil werd en weer levendig in de vroege morgen. Waar geen dikke stenen muur de stem ontkrachtte en waar je niet alleen was - nooit meer alleen. Levenslang verlangde ik daar naar, ook toen ik wist dat ik er niet meer zou kunnen aarden. Dat landschap, en het silhouet van mijn moeder daarin, lopend over een smalle sawahdijk, rechtop in het prille licht met een mand op het hoofd: een evenwicht van evenwicht.

Van zo'n evenwicht vertoonde ik weinig in die eerste maanden. Maar wie jong is, matigt zich tenslotte de wijsheid aan die men je aanpraat, en die altijd uit volgzaamheid bestaat en uit geduld. Dit, gevoegd bij mijn streven naar harmonie, bepaalde mijn leven, en als ik daarop terugkijk, moet ik wel erkennen, dat mijn geduld en volgzaamheid de wereld zeer ten dienste zijn geweest, wanneer het in haar opkwam om mij te koejoneren.

De moeder van Robbie en Jan moest ik *moes* noemen. 'Anders hoor ik je niet,' zei ze. Ze was werkelijk lief en het kostte me geen moeite van haar te houden met die natuurlijke dankbaarheid die zo eigen is aan het kleine kind. Ze was ouder dan mijn moeder, groter en blond. Ze ging heel modieus gekleed en droeg een kapsel à la page, dat in lokken uiteen zou vallen, als ze die niet bijeen hield met een brede, gekleurde band. Ze kon heel ingetogen zijn, als ze zich in *négligé* voor de kaptafel opmaakte met zwart en rood voor de ogen en lippen, met poeder en rouge, waarbij ze borsteltjes, donsjes of pincet hanteerde, - uren lang. Ze had van dat raadselachtige ondergoed, wit of pastelkleurig, glimmend en licht, dat losjes paste, alsof het fladderen moest. Of dat juist heel strak zat, als een huid. Bij haar in de kamer voelde ik me een gouden kind. Eigenlijk was ik haar pop, die ze kleden en verzorgen moest. Mijn haar waste ze met shampoo, en soms verstoof ze er een geurtje over, bedwelmend zoet, of houtachtig en koel. Ze had een massa flesjes geur, sommige met balletjes in een netje en met zo'n feestelijk kwastje eraan.

'We doen er nooit meer klapperolie op,' zei ze. 'Dit is veel lekkerder, toch?'

[p. 31]

Ze kon ook uitgelaten zijn. Dan speelde ze van die vreemd-wilde muziek op de piano, die ik, eigenaardig genoeg, onmiddellijk aantrekkelijk vond. Je kon er niet goed stil bij blijven zitten. Het mooist vond ik de grammofoon, die ook van die muziek speelde, - *Tea for two* en *Ain't she sweet*. Ze zong dan mee en danste erop, met grappige hoekige bewegingen en vrolijke ogen. De lichte tred was haar eigen, altijd.

Toen ze haar oproep voor het kamp kreeg, in oktober, - of was het november? - van het jaar 1942, bewees ze dat. Ze zou op die en die dag, op dat en dat uur, met haar

noodzakelijke hebben en houwten aan het begin van ons straatje door militair vervoer worden opgehaald.

Ze posteerde zich voor de oprijlaan van het eerste miljonairshuis, waar inmiddels - dat heb ik nog niet verteld - Soekarno zijn intrek had genomen.

'Daar heb je 'm,' zei ze wijzend: een open vrachtwagen naderde. 'Let's face the music and dance,' zong ze schorretjes, en ze bewoog zich als in een dans. Ze kustte me, glimlachte, laadde haar spullen op, woof en liet me achter met een gevoel van onvermijdelijke onderworpenheid.

'Jappen,' had ze kort tevoren gezegd, 'ze worden ook maar gestuurd. Een vrouw gaat zo gauw kaduuk aan haat. Maar dat is precies wat ze willen.'

Zo werd ik weer een kind bij mijn terugkeer naar Djakarta na een afwezigheid van veertig jaar.

Per taxi liet ik me van de luchthaven Soekarno-Hatta naar het Hotel Menteng II rijden. Solèh, 'English speaking taxi-driver,' bracht me door de vlakte tussen het vliegveld en de stad. De raampjes open, de koele wind.

Tegen het einde van de rit die drie kwartier duurde, reden we langs een merkwaardige, blinde gevel.

'Maar dat is het zwembad,' riep ik uit. 'Dat is Tjikini - daar vlakbij aan de overkant heb ik gewoond. Naast Soekarno.'

Alles is anders geworden hier, ook het zwembad. De gevel oogt nu aardiger dan toen, toen hij zich in grijs en grijs verstopte: de camouflagekleuren van de oorlog. Het ziet er zwieriger uit, er zijn ook een paar ornamenten op aangebracht, - of vergis ik me? In mijn geheugen vind ik ze niet. Maar de grondvorm van de gevel her-

[p. 32]

ken ik en zo vergaat het mij met heel Djakarta. Het Koningsplein is verdwenen, maar ik herken in de Medan Merdeka het Koningsplein. Ik herken ook Molenvliet met zijn gracht, en Noordwijk ('Norbèk' in het vooroorlogse Maleis). Nieuw zijn de wolkenkrabbers, kantoorgebouwen, flats: 'buildings' zegt men hier, net als in Antwerpen. Glodok, vroeger een luidruchtige maar bescheiden Chinese wijk, doet nu westers aan met verblindend witte gebouwen. Daar wordt geld gemaakt uit geld, daar is handel en amusement en de nacht wijkt er voor de aan- en uitknipperende, kleurige, manshoge letters en handelssymbolen. Maar achter deze paleizen die macht en invloed suggereren, is in Pantjoeran nog iets gebleven van het oude. Vervallen huisjes, scheefgetrokken toko's en stalletjes, in elkaar gedeukt en volgepropt met alles wat mensen maar hebben willen. 'Djakarta,' zei men mij in Holland met een grimas van afkeer. 'De stank, het stof, de hitte. De drukte - al dat lawaai. Mijd Djakarta.'

Maar ik ben op Senèn geweest, in Pasar Ikan, Pantjoeran - juist om die geur op te snuiven, de hitte, de drukte en het lawaai te ondergaan. Om de mensen te zien in hun gelatenheid of plezier. Ik hou daar nu juist van, van die instinktieve bescheidenheid, die vreedzaamheid in weerwil van alle verkleining. De rust waarmee zij dit leven aanvaarden, dat vóór alles nietig is, duister en zwak, zodat ze zorgeloos kunnen zijn en vrolijk, bij al hun armoë, gesjacher en afgrijselijke behuizingen.

Soekarno's huis. Solèh wist precies waar ik over sprak, en zei: 'Naast Soekarno woonde Hatta.' Dat was waar, en ik verzuimde het, dit aan de lezer te vertellen. Zijn uitspraak betekende op zijn Indonesisch, heel bescheiden en verre van brutaal, maar niet zonder ironie: 'Daar kan jij nooit hebben gewoond. Jij was de buur van Soekarno met, jokkebrok.'

Toen schetste ik hem de plattegrond die de lezer in de aanhef van dit hoofdstuk kan raadplegen. Het weggetje, de lus, de spoorbaan, de vier huizen en het eerste miljonairshuis, en Solèh wist dat dit zo was, ook al is het nú niet meer zo.

'Dan was je toch zijn buur,' zei hij toegevend. En ik was tevreden.

Verantwoording

Veertig pagina's op A4-formaat. Onge-dateerd (1988). Van pagina 1-23 is het originele typoscript bewaard, van p. 24-40 alleen fotokopieën. Na pagina 29 wijkt de paginanummering af van de paginavolgorde: de correcte nummering is tussen haakjes aangegeven. Correcties in de tekst en in de kantlijn zijn overgenomen.